Academy of Organizational Behavior Management

Organizational Behavior Studies Quarterly

Autumn 2026 (Serial No. 59), Vol. 15, No. 3

Print ISSN: 2322-1518
Online ISSN: 3456-6452

Analysis of the Concept of Good Conduct (Hosne Soluk) Using Rodgers' Evolutionary Approach

Rohallah Douran[1], Reza Najjari[2], Reza Rasouli[3]
Hasan Darvish[4], Mehdi Mohammadi[5]

Abstract

Good conduct (Hosne Soluk) is one of the fundamental ethical and mystical concepts that, although applied in various domains, the definitions provided for it are often scattered, focused on only some of its dimensions, and lacking theoretical coherence. The aim of this research is to comprehensively analyze and clarify the concept of "good conduct (hosne soluk)" as well as to identify its characteristics, antecedents, and consequences. In terms of methodology, Rodgers' evolutionary concept analysis approach was used in this study. This approach is a nonlinear, iterative, and flexible method based on an inductive process, through which raw data were collected and analyzed. The relevant texts were identified using the keyword "good conduct" from reputable databases. After selecting the data sources, data collection and analysis (using Elo and Kyngäs content analysis) were performed, and information related to the characteristics, antecedents, and consequences of the concept was summarized and coded. The findings indicate that "good conduct" is a multidimensional and dynamic concept that includes characteristics such as agency and prudence, politeness and courtesy, gentleness and tolerance, fairness, adaptability and coherence-building, empathy, honesty, and responsibility. Its antecedents include knowledge and awareness, religious and ethical values and beliefs, family and social upbringing, social experiences, goal orientation, and cultural and social environment. Its consequences encompass individual dimensions (personal transcendence, improved relationships, social credibility) and social dimensions (social solidarity and cohesion, increased public trust, and enhancement of social capital and governance legitimacy). Finally, a comprehensive proposed definition of good conduct and its conceptual model were presented.

Keywords: *Good Conduct (Hosne Soluk); Public Trust; Concept Analysis; Rodgers' Evolutionary Approach*.

---

1. Ph.D Candidate, Department of Public Management, Payame Noor University, Tehran, Iran ro.douran@gmail.com
2. Corresponding Author: Associate Professor, Department of Public Management, Payame Noor University, Tehran, Iran najjari1344@pnu.ac.ir
3. Professor, Department of Public Management, Payame Noor University, Tehran, Iran rasouli@pnu.ac.ir
4. Associate Professor, Department of Public Management, Payame Noor University, Tehran, Iran dr_darvish@pnu.ac.ir
5. Assistant Professor, Department of Public Management, Payame Noor University, Tehran, Iran mohammadi12035@pnu.ir.ac

انجمن علمی مدیریت رفتار سازمانی

فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی

سال پانزدهم، شماره ۳ (شماره پیاپی ۵۹)، پاییز ۱۴۰۵: ۹ ـ ۴۰

شاپا چاپی: ۲۳۲۲-۱۵۱۸
شاپا الکترونیکی: ۶۴۵۲-۳۴۵۶

تحلیل مفهوم حُسن سلوک به روش رویکرد تکاملی راجرز

روح اله دوران*، رضا نجاری، رضا رسولی*****
حسن درویش****، مهدی محمدی*******

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۸
تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۵/۰۴/۲۵

چکیده

حُسن سلوک، یکی از مفاهیم بنیادین اخلاقی و عرفانی است که هرچند در حوزه‌های مختلف کاربرد داشته است، ولی تعاریف ارائه‌شده از آن غالباً پراکنده، ناظر بر بخشی از ابعاد آن و فاقد انسجام نظری هستند. هدف این پژوهش، تحلیل جامع و شفاف‌سازی مفهوم «حُسن سلوک» و تعیین ویژگی‌ها، پیشایندها و پیامدهای آن است. در پژوهش حاضر ازمنظر روش‌شناسی از رویکرد تحلیل مفهوم تکاملی راجرز استفاده شد. این رویکرد روشی غیرخطی، چرخشی و انعطاف‌پذیراست که براساس رویکرد استقرایی، داده‌های خام، جمع‌آوری و مورد تحلیل قرار گرفت. متون موردنظر باکلید واژه "حُسن سلوک " از پایگاه‌های اطلاعاتی معتبر شناسایی شدند. پس از انتخاب منابع داده‌ها، جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی به سبک الو وکینگاس، اطلاعات مربوط به ویژگی‌ها، پیشایندها و پیامدهای مفهوم، خلاصه و کدگذاری گردید. یافته‌ها نشان می‌دهد که «حسن سلوک» مفهومی چندبُعدی و پویاست که شامل ویژگی‌هایی چون کنش‌مندی و تدبیر، ادب و نزاکت، رفق و مدارا، انصاف، سازگاری وانسجام‌بخشی، همدلی، صداقت و مسئولیت‌پذیری می‌باشد. پیشایندهای آن شامل معرفت و آگاهی، ارزش‌ها و باورهای دینی و اخلاقی، تربیت خانوادگی و اجتماعی، تجارب اجتماعی، هدف‌مندی و محیط فرهنگی و اجتماعی بوده و پیامدهای آن شامل ابعاد فردی (تعالی فردی، بهبود روابط، اعتبار اجتماعی) و اجتماعی(همبستگی و انسجام اجتماعی، افزایش اعتماد عمومی و ارتقای سرمایه اجتماعی و مشروعیت حکمرانی) است. درپایان، تعریف جامع پیشنهادی برای حُسن سلوک و مدل مفهومی آن ارائه شد.

کلیدواژه: حُسن سلوک؛ اعتماد عمومی؛ تحلیل مفهوم؛ روش تکاملی راجرز.

---

* دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران ro.douran@pnu.ac.ir
** نویسنده مسئول: دانشیار، گروه مدیریت دولتی،دانشگاه پیام نور، تهران، ایران najjari1344@pnu.ac.ir
*** استاد، گروه مدیریت دولتی،دانشگاه پیام نور، تهران، ایران rasouli@pnu.ac.ir
**** دانشیار، گروه مدیریت دولتی ،دانشگاه پیام نور، تهران، ایران dr_darvish@pnu.ac.ir
***** استادیار، گروه مدیریت دولتی،دانشگاه پیام نور، تهران، ایران mohammadi12035@pnu.ac.ir

مقدمه

افزایش اعتماد به نهادهای عمومی و دولتی در سراسر جهان به‌عنوان یک چالش پایدار و حیاتی، به‌ویژه برای کشورهای درحال‌توسعه مطرح است. این اهمیت در بستر بحران‌های اقتصادی کنونی و ضرورت دستیابی به رشد اقتصادی مبتنی‌بر نوآوری، دوچندان می‌شود (آگاماگومدوا و گامیدولاوا[1]، ۲۰۲۵). تهدیدها و چالش‌های جهانی، موضوعاتی مانند تقویت اعتماد اجتماعی برای شکل‌گیری و تداوم هماهنگی و انسجام اجتماعی را در کانون توجه قرار داده‌اند.

مقوله «اعتماد» به‌عنوان یک سازه بنیادین به‌طور گسترده‌ای در حوزه‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، روان‌شناسی، اقتصاد و مدیریت مورد بررسی قرار گرفته است. بحران‌های اقتصادی و تشدید تنش‌های بین‌المللی، محرک افزایش تحقیقات در زمینه ارزیابی اعتماد و تأثیر آن بر رشد اقتصادی و رفاه اجتماعی بوده‌اند (آگاماگومدوا و گامیدولاوا، ۲۰۲۵). در سال‌های اخیر، توجه علمی به موضوع اعتماد در جامعه و اعتماد شهروندان و سازمان‌ها به نهادهای دولتی، با توسعه مفاهیمی مانند دولت الکترونیک و خدمات عمومی دیجیتال نیز پیوند خورده است.

اعتماد به‌عنوان یکی از جنبه‌های حیاتی روابط انسانی و اجتماعی، در تعاملات بین افراد، گروه‌ها و نهادهای اجتماعی نقش اساسی ایفا می‌کند. این مفهوم در جریان کنش‌های متقابل اجتماعی، کارکردی محوری در ایجاد نظم، تقویت همبستگی اجتماعی و حفظ آن دارد (محسنی تبریزی و همکاران، ۱۳۹۰). به‌بیان‌دیگر، اعتماد اجتماعی از عناصر کلیدی در فرایند پذیرش و همدلی اجتماعی محسوب می‌شود.

اعتماد، بنیان بسیاری از تعاملات و کنش‌های روزمره در جوامع انسانی، اعم از ارتباطات میان‌فردی و تعاملات بین‌گروهی است. ازمنظر سیاسی، «اعتماد عمومی نسبت به دولت» برای مدیران، کارکنان و کارگزاران هر نظامی از اهمیت بالایی برخوردار است؛ چراکه پشتیبانی از تدوین و اجرای سیاست‌های عمومی و همچنین همراهی و همکاری مؤثر شهروندان را درپی دارد (زاهدی و خانباشی، ۱۳۹۰). درمقابل، بدون وجود اعتماد، نهادهای حاکمیتی، مدنی و حکومتی، فاقد بنیان لازم برای جلب مشارکت شهروندان بوده و با خطر نافرمانی مدنی مواجه می‌شوند (سردارنیا و همکاران، ۱۴۰۰).این مفهوم رابطه‌ای تنگاتنگ با «امنیت» دارد، به‌گونه‌ای‌که وجود امنیت، شرط لازم برای تحقق اعتماد است (هاشمی امین و همکاران، ۱۴۰۳).

---

1. Agamagomedova & Gamidullaeva

در حوزه سازمانی نیز اعتماد در کانون تعاملات قرار دارد به‌گونه‌ای‌که مانند چسبی عمل می‌کند که روابط را منسجم می‌سازد و توجه قابل‌ملاحظه‌ای را ازسوی صاحب‌نظران مدیریت به خود جلب کرده است. اعتماد، هم در درون و هم بین سازمان‌ها، تسهیل‌کننده همکاری است و به‌طور فزاینده‌ای می‌تواند اثربخشی سازمانی را افزایش دهد، ولی مقوله اعتماد بسیار پویا بوده و متأثر از عوامل متفاوتی به‌ویژه عوامل شناختی است که متأسفانه در این سال‌ها به‌طور مستمر کاهش یافته است (شهرجردی و همکاران، ۱۴۰۳).

با وجود این اهمیت نظری و عملی، مسئله اصلی و حتی به تعبیری آسیب اجتماعی کلیدی ایران، درمعرض تهدیدبودن مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی به‌ویژه اعتماد است. شواهد پژوهشی متعددی حاکی از آن است که اعتماد عمومی در سطوح مختلف دچار آسیب شده و روندی نزولی را تجربه می‌کند (بشارتی هولاسو و همکاران، ۱۴۰۲). این وضعیت، لزوم بازنگری و اتخاذ راهبردهای مؤثر برای تقویت اعتماد عمومی و احیای سرمایه اجتماعی را بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد.

در این بستر، مفهوم «حسن سلوک» به‌عنوان یک الگوی رفتاری اصیل و ریشه‌دار، می‌تواند در ایجاد هویت مدنی و تلاش برای احیای اعتماد و تقویت برابری اجتماعی نقش ایفا کند. بااین‌حال، احیای این مفهوم تنها منوط به اعتماد مجدد به قوانین، هنجارها و ارزش‌های نهادهای دموکراتیک نیست، بلکه مستلزم درکی عمیق‌تر از علل افول و ابعاد بحران اعتماد در عرصه سیاست جهانی نیز هست (روچ[1]، ۲۰۲۴).

ازمنظر روان‌شناسی اجتماعی، برقراری روابط مثبت و رعایت حسن سلوک با دیگران می‌تواند موجب ایجاد ایمنی روانی، اطمینان خاطر و درنهایت آرامش روحی شود. به‌عبارت‌دیگر، اعتمادکردن نه‌تنها یک کنش اجتماعی، بلکه عاملی مفید برای سلامت جسم و روان انسان محسوب می‌شود (بختیار رحمانی و پهلوان صادق، ۱۳۹۰).

به‌نظر می‌رسد رعایت اخلاق نیک و حسن سلوک می‌تواند کارکردی حفاظتی برای روان داشته باشد. در جامعه‌ای که افراد آن با پرهیز از خشم، پرخاشگری و خشونت، ارتباطاتی مثبت و مبتنی‌بر رفتار محترمانه با یکدیگر دارند، انرژی روانی به‌جای صرف تخریب و فرسایش، در مسیر رشد فردی و جمعی به‌کار گرفته می‌شود. در چنین شرایطی، سرمایه‌های روانی و اجتماعی افراد درجهت بهبود زندگی فردی و اجتماعی و تقویت فرهنگ عشق و محبت به‌کار گرفته می‌شود (احمدی، ۱۳۸۲). این چارچوب نظری نشان می‌دهد که ترویج حسن سلوک نه‌تنها به‌عنوان یک فضیلت اخلاقی، بلکه به‌عنوان عاملی برای

1. Roach

افزایش سرمایه اجتماعی و کاهش هزینه‌های روانی تعاملات اجتماعی، می‌تواند در برنامه‌ریزی‌های کلان اجتماعی مورد توجه قرار گیرد.

با وجود کاربرد گسترده مفهوم «حُسن سلوک» در حوزه‌های متعددی همچون ادبیات، تاریخ، عرفان، متون دینی، سیاست، خانواده و اقتصاد، تعاریف ارائه‌شده از آن عمدتاً پراکنده، جزئی‌نگر و فاقد انسجام نظری کافی هستند. تاکنون تعریف دقیق، جامع و همه‌جانبه‌ای از این مفهوم ارائه نشده و مدل مفهومی آن نیز به‌طور نظام‌مند تحلیل نگردیده است.

براین‌اساس، هدف اصلی پژوهش حاضر، استخراج مؤلفه‌های بنیادین مفهوم حسن سلوک از منابع معتبر و ارائه تعریفی جامع از آن با بهره‌گیری از رویکرد تکاملی راجرز است تا بتوان چارچوبی تحلیلی ـ نظری برای استفاده در حوزه‌های عمومی و بین‌رشته‌ای فراهم آورد. ضرورت انجام این پژوهش از آنجا نشئت می‌گیرد که حسن سلوک در سطوح مختلف، از روابط بین‌فردی تا تعاملات سازمانی و حکمرانی، نقشی کلیدی در شکل‌دهی به سرمایه اجتماعی، افزایش اعتماد عمومی و ارتقای کیفیت حکمرانی ایفا می‌کند. ازاین‌رو، تدوین یک چارچوب مفهومی منسجم و مستند که بتواند مرزهای معنایی، ویژگی‌ها، پیشایندها و پیامدهای این مفهوم را تبیین کند، به‌عنوان یک خلأ علمی احساس می‌شود.

درهمین‌راستا، سؤال اصلی پژوهش حاضر بدین شرح تدوین می‌شود: مؤلفه‌ها و ویژگی‌های اصلی حسن سلوک چیست؟ چه پیشایندها و پیامدهایی بر آن مرتبط است و چگونه می‌توان تعریف جامعی از این مفهوم ارائه داد؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مفهوم حُسن سلوک از دو کلمه حُسن، ضد قبح به‌معنای زیبا و نیکو و سلوک به‌معنای رفتار و کردار و منش و کنش و اخلاق تشکیل شده است. سلوک، رفتن در مسیری است؛ پیمودن راه و واردشدن به آن (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق). ریشه این واژه به سِلک (با سکون لام) برمی‌گردد که معنای آن نخی است که با آن دوخت و دوز انجام می‌گیرد (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق). سَلک به‌معنای داخل‌کردن چیزی در چیز دیگری است مانند نخ را سوزن‌کردن. حُسن سلوک در عربی و فارسی معاصر هم به‌معنای خوش‌اخلاقی است و هم به‌معنای خوش‌رفتاری (آذرتاش آذرنوش، فرهنگ معاصر عربی ـ فارسی: ۲۹۷). باتوجه‌به معنای ریشه‌ای این واژه می‌توان گفت حُسن سلوک، رفتار نیکویی است که سر رشته

امور است و ازطریق آن می‌توان کارها را سامان داد. به‌عبارت‌دیگر، سلوک دو مؤلفه اصلی در مقام تعریف دارد: رفتار و استمرار. بنابراین، رفتاری که استمرار نداشته باشد به‌عنوان سلوک شناخته نمی‌شود و به همین دلیل است که از تعبیر نخ استفاده شده است.

منابع جامعه‌شناسی، حُسن سلوک را رفتارهای متعارف غیراجباری می‌داند و عامل آنها را صاحب فرهنگ و ادب دانسته، اهل معرفت، متمدن و مهذب می‌خواند. این رفتارها همچون قوانین نانوشته، اصول منش انسانی را تدوین می‌کند با این تفاوت که اگر کس آنها را رعایت نکند، مجازات رسمی یا قانونی ندارد، بلکه در چشم و ذهن دیگران، فاقد آداب و بی‌فرهنگ خواهد نمود که البته خاطره و اثر خوشایندی نیست. بسیاری از رفتارهای پسندیده به‌شدت تحت تأثیر تحولات زمانی، مکانی، ساختار اجتماعی و سایر عوامل است؛ مثلاً برخی رفتارها ممکن است در موقع و محلی مقبول و در زمانی و جایی دیگر مطرود باشند. با این وصف، این اصول به قدری مورد توجه عام و خاص است که در کشورها و زمان‌های مختلف کتب بسیاری درباره آنها نوشته شده یا درلابلای صفحات کتاب های دیگر و میان موضوعات متفاوت تحت عناوینی چون: کلمات قصار، پندو اندرز، نصایح و مصالح، سفارش‌ها و توصیه‌ها و.... به فواید حسن سلوک پرداخته‌اند. همچنین بسیاری از سخنرانی‌های اجتماعی به‌خصوص جلسات دینی و مذهبی عمدتاً پیرامون حسن سلوک و اخلاق حسنه دور می‌زند (بیدارمغز، ۱۳۸۹).

حُسن سلوک همان رفتاری است که در اصطلاح امروز دنیا، آن را هماهنگی می‌خوانند و جزء شرایط حتمی زندگی سعادتمندانه جهان می‌دانند. هماهنگی و همزیستی روش‌هایی از وحدت است؛ یعنی در این عالم که همه چیز آن بر مدار وحدت دور می‌زند لازم است که افراد بشر با یکدیگر حُسن سلوک داشته باشند تا زندگی آنها مقرون به رفاه و سعادت گردد و دنیا با قدم‌های سریع در راه ترقی و تعالی و نظم تا حدود مقدر سیر کند (دولتشاهی، ۱۳۹۵).

در قرآن کریم و احادیث، حسن سلوک به‌عنوان نشانه ایمان و تقوا معرفی شده است و تأکید شده که با خلق خدا حسن سلوک داشته، نیکو معاشرت کنید و با نظر عطوفت و مهربانی به آنان بنگرید («و عاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ » و « وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ »). آنچه از سیره انبیاء الهی به ما رسیده است حاکی از نمونه‌های برجسته‌ای از حسن سلوک و نرم‌خوئی است و این بزرگواران الگوهای ما هستند؛ چنانکه پروردگار متعال می‌فرماید: (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ) سوره احزاب، آیه ۲۱ «به حق در شخصیت وسیره رسول خدا الگوی نیکویی برای شما وجود دارد (حسینی شیرازی، ۱۳۷۸).

عارفانی چون خواجه عبدالله انصاری، حسن سلوک را از پایه‌های سلوک عرفانی دانسته و از اخلاق به‌عنوان نوعی معرفت که باعث عزم و اراده ثابت برای احقاق حق و حُسن سلوک می‌شود، یاد می‌کند (رحیمی و همکاران،۱۴۰۴).در یک تعبیر دیگر عنوان شده که ماهی به آب زنده است و یک مسلمان اجتماعی به حسن سلوک با دیگران (رجایی، ۱۳۹۴).

حُسن سلوک به‌معنای استفاده بهینه از تمامی امکانات و منابع در اختیار برای انجام کارهایی است که هدف اصلی آفرینش انسان را برآورده می‌سازد. به‌عبارت‌دیگر، انسان باید تمام وجود خود را صرف چیزی کند که برای آن خلق شده است. برای دستیابی به حُسن سلوک ضروری است که درمورد وسایلی که ما را به این هدف نزدیک می‌کند؛ تفکر کنیم. این وسایل می‌توانند شامل معرفت (آگاهی و شناخت صحیح از خود و جهان پیرامون) و اعتدال (رسیدن به تعادل بین افراط و تفریط در رفتار و نگرش‌ها) باشد. بدون‌شک، معرفت به‌عنوان وسیله‌ای مهم در دستیابی به حسن سلوک عمل می‌کند و می‌تواند فرد را در مسیر درست هدایت کند (محمد سعید عبدالمجید، ۱۳۸۶).

در متون اخلاق سیاسی و حکمرانی اسلامی، حسن سلوک به‌عنوان شیوه رفتار والی با رعیت معرفی شده است. رفق و مدارا، خوش‌معاشرتی، رعایت عدالت و پرهیز از سخت‌گیری بی‌جا از مهم‌ترین شاخصه‌های آن محسوب می‌شود. این ویژگی‌ها در آثار اندیشمندانی چون ماوردی و خواجه نظام‌الملک و در روایات ائمه معصومین درباره مدیریت و سیاست‌مداری یافت می‌شود. در دوره‌های مختلف تاریخ ایران، حسن سلوک نقش مهمی در استقرار ثبات سیاسی و اجتماعی داشته است. به‌عنوان‌مثال، غلامحسین‌خان شهاب‌الملک در اواخر دوره قاجار با حسن سلوک و رعایت لوازم سرپرستی و مواظبت از اهالی، توانسته بود گروه‌های متفرق را ساماندهی کند و ثبات سیاسی و اجتماعی را بهبود بخشد (شجاعی و همکاران، ۱۴۰۲).

پیشینه تجربی پژوهش

با بررسی پیشینهٔ پژوهش‌های مرتبط، این نکته آشکار می‌شود که مطالعهٔ مستقل و جامعی با محوریت شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم «حُسن سلوک» انجام نشده است. پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر جنبه‌های اخلاقی این مفهوم متمرکز بوده‌اند. برای‌نمونه، کاظمی و همکاران (۱۳۹۵) در تحلیل خاطرات آزادگان دفاع مقدس، حسن سلوک را عاملی برای تعالی جامعه و تزکیه نفس دانسته و آن را با مفاهیمی همچون «ارشاد» و «اخوت ایمانی» مرتبط می‌سازند. در مطالعه‌ای دیگر، سوری و همکاران (۱۳۹۲) در الگوی

هوش پلیس، حسن سلوک را به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی نظیر «ارتباط مؤثر»، «تاب‌آوری» و «ابتکار عمل» معرفی کرده‌اند. همچنین، مستقیمی (۱۳۸۳) در تحلیل سیرهٔ رفتاری حضرت فاطمهٔ زهرا(س)، «تدبیر در حسن سلوک با همسر» را عاملی کلیدی در تحکیم بنیان خانواده برشمرده است.

ازسوی‌دیگر، «رویکرد تکاملی راجرز» به‌عنوان چارچوبی روش‌شناختی، پیشینه‌ای غنی در تحلیل مفهومی مفاهیم پیچیده دارد. این رویکرد پیش از این برای واکاوی و تعریف عملیاتی بسیاری از مفاهیم در حوزهٔ علوم انسانی و سلامت به‌کار گرفته شده است که نمونه‌هایی از آن در جدول (۱) ارائه گردیده است. کاربست این رویکرد می‌تواند برای استخراج نظام‌مند ابعاد مفهوم حسن سلوک نیز راهگشا باشد.

جدول ۱. پیشینه تجربی پژوهش

ردیف	نویسندگان	عنوان پژوهش	حوزه
۱	یعقوبی و همکاران (۱۳۹۹)	تحلیل مفهوم اشتیاق کاری به روش رویکرد تکاملی راجرز	مدیریت
۲	بیگدلی و همکاران (۱۴۰۳)	تحلیل مفهوم ارزیابی خط‌مشی‌های حفظ و نگهداشت منابع انسانی به روش رویکرد تکاملی راجرز	مدیریت
۳	رحیمی بشر و همکاران (۱۳۹۶)	یادگیری خدمات‌محور در پرستاری: یک تحلیل مفهوم تکاملی راجرز	پرستاری
۳	لطف‌اله همدانی (۱۴۰۱)	تحلیل مفهوم انگیزش خدمات عمومی به روش رویکرد تکاملی راجرز	مدیریت
۴	حسین‌زاده و همکاران (۱۳۹۴)	اخلاق در پژوهش‌های کیفی: تحلیل مفهوم به روش تحولی راجرز	اخلاق
۵	محمدرضاپور و همکاران (۱۴۰۲)	بسط مفهومی آزمایشگاه زنده شهری براساس روش تحلیل مفهوم تکاملی راجرز	مطالعات شهری
۶	رفیع‌پور (۱۴۰۳)	مفهوم شهر هوشمند: مرور نظام‌مند تعاریف شهر هوشمند با استفاده از روش تحلیل مفهوم تکاملی راجرز	مطالعات شهری
۷	وهاب‌زاده مقدم و همکاران (۱۴۰۳)	تحلیل مفهوم سازمان امن در بیمارستان‌های تأمین اجتماعی با بهره‌گیری از رویکرد تکاملی راجرز	مدیریت بیمارستان
۸	مولوی‌نژاد و همکاران (۱۴۰۳)	فرار مغزها در پرستاری: تحلیل مفهوم به روش تکاملی راجرز	پرستاری
۹	حیدری و همکاران (۱۳۹۹)	تحلیل مفهوم پذیرش استومی براساس رویکرد راجرز	پرستاری
۱۰	شوقی و دلفانی (۱۴۰۰)	ابعاد چالش حرفه پرستاری: تحلیل مفهوم به روش راجرز	پرستاری
۱۱	حیدری و شیردل‌زاده (۱۴۰۰)	اندوه مزمن: تحلیل مفهوم به روش تکاملی راجرز	پرستاری
۱۲	بریم‌نژاد و همکاران (۱۳۹۲)	مراقبت تسکینی: تحلیل مفهوم به روش تکاملی راجرز	پرستاری
۱۳	درویش‌پور و همکاران (۱۳۹۱)	مراقبت دارویی: تحلیل مفهوم به روش تکاملی راجرز	پرستاری
۱۴	پرتوی‌زاده و همکاران (۱۴۰۲)	مفهوم معنویت در بیماران سکته قلبی: تحلیل مفهوم به روش تکاملی راجرز	اخلاق و پرستاری
۱۵	بنی‌یعقوبی و همکاران (۱۴۰۳)	واضح‌سازی مفهوم مدیریت بحران بیمارستانی: تحلیل مفهوم با رویکرد راجرز	مدیریت بیمارستان
۱۶	باقری و همکاران (۱۴۰۱)	مفهوم دیسترس اخلاقی در بخش مراقبت‌های ویژه نوزادان: تحلیل مفهوم به روش تکاملی راجرز	اخلاق و پرستاری

بااین‌حال، تاکنون از رویکرد تکاملی راجرز برای تحلیل مفهوم حسن سلوک استفاده نشده است. در این پژوهش سعی گردید تا براساس مطالعه متن های منتخب، تحلیلی عمیق با رویکرد تکاملی راجرز انجام گیرد. نقطه قوت این پژوهش نسبت به سایر روش‌ها در نظام‌مندبودن و بر مراحل واضح فرایند تجزیه‌وتحلیل تمرکز دارد که به روشن‌سازی، توصیف و تبیین مفهوم حسن سلوک کمک می کند. این رویکرد برای ترویج شفافیت و دقت در مفهوم است و برای محقق این فرصت را مهیا می کند تا معنای یک مفهوم را در طول زمان ردیابی نموده و اصطلاحات دیگری را که مترادف و مشابه به‌کار رفته‌اند، شناسایی کند. نتایج این پژوهش کمک می‌کند تا درک افراد و گروه‌های مختلف جامعه به‌ویژه مسئولان و سیاست‌گذاران از مفهوم حسن سلوک افزایش یافته و نظر آنها را به‌منظور پیاده‌سازی آن جلب نماید.

روش‌شناسی

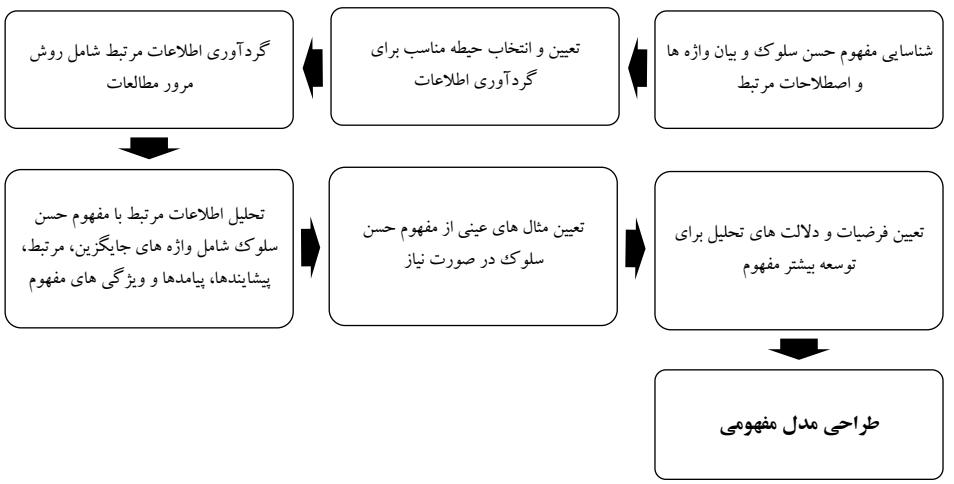
تحلیل مفهوم به‌عنوان روشی نظام‌مند، به شفاف‌سازی و تمایز یک مفهوم از سایر پدیده‌های مشابه می‌پردازد (راجرز[1] ، ۲۰۰۰). این فرایند تحلیلی با هدف توسعه، تبیین و اصلاح مفاهیم پیچیده انجام می‌پذیرد (هوئا[2] و همکاران، ۲۰۲۵). در حوزۀ تحلیل مفهوم، رویکردهای متعددی توسط صاحب‌نظران مختلف ارائه شده است که ازجمله می‌توان به مدل‌های واکر و آوانت[3] (۲۰۰۵)، ویلسون[4] (۲۰۰۵)، بارکوت و کیم[5] (۲۰۰۰)، ملیس[6] (۲۰۰۵)، سودابی[7] (۲۰۱۰)، ناپونن[8] (۲۰۰۷) و راجرز (۲۰۰۰) اشاره نمود. دراین‌میان، رویکرد تکاملی راجرز (۲۰۰۰) باتأکیدبر ماهیت پویا و متحول مفاهیم در طول زمان، جایگاه ویژه‌ای دارد. این رویکرد بر این اصل استوار است که مفاهیم تحت تأثیر تغییرات در کاربردهای عملی و ویژگی‌های بنیادین، همواره درحال تکامل هستند.

روش راجرز باتأکیدبر اهمیت اجماع ازطریق تبیین وضعیت موجود و زمینه‌های تاریخی و تکاملی مفاهیم، شامل شش فعالیت اصلی است که در جدول (۱) ارائه شده است. اگرچه این فعالیت‌ها به‌صورت پیشنهادی ارائه شده‌اند، اما راجرز (۲۰۰۰) خاطرنشان می‌سازد که این فرایند ماهیتی غیرخطی، چرخشی

1. Rodgers
2. Hou
3. Walker & Avant
4. Wilson
5. Barkot & Kim
6. Mellis
7. Suddaby
8. Nuopponen

و انعطاف‌پذیر دارد و فعالیت‌های مذکور به‌صورت هم‌زمان و نه به‌عنوان گام‌های متوالی و مجزا، در طول تحلیل انجام می‌گیرند.

به باور راجرز (۲۰۰۰) تدوین یک مفهوم واضح و مشخص، امکان بهره‌گیری مؤثرتر، ارزیابی نقاط قوت و ضعف، و همچنین معرفی و آزمون تغییرات برای اصلاح و به‌روزرسانی مفهوم را فراهم می‌سازد. باتوجه‌به ماهیت پویا و چندبعدی مفهوم حسن سلوک، رویکرد تحلیل مفهوم تکاملی راجرز به‌عنوان چارچوب روش‌شناختی مناسبی برای تحلیل این مفهوم انتخاب شد. نمودار کلی فرایند پژوهش در شکل (۱) ارائه شده است.

شکل ۱. مراحل تبیین مفهوم حسن سلوک با رویکرد راجرز

همان‌گونه‌که اشاره شد در این تحقیق از بین روش‌های مختلف تحلیل مفهومی، رویکرد تکاملی راجرز به‌عنوان مناسب‌ترین روش انتخاب گردید؛ چراکه به ما امکان می‌دهد حسن سلوک را به‌عنوان یک مفهوم پویا و وابسته به زمینه که در طول زمان تکامل می‌یابد، بررسی کنیم. این رویکرد برای درک پیچیدگی و ماهیت متغیر حسن سلوک بسیار مناسب است و بینش‌هایی درمورد ویژگی‌ها، پیشایندها و پیامدهای آن در زمینه‌های مختلف ارائه می‌دهد.

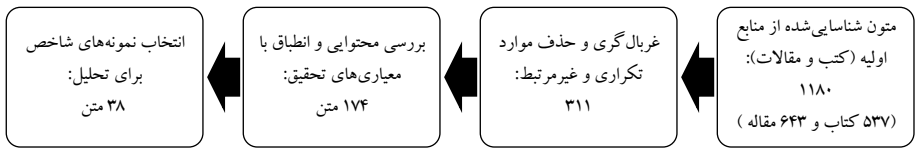
در مرحله اول، تمرکز بر مشخص کردن مفهوم مورد علاقه و واژه‌شناسی مناسب برای هدایت تحلیل

است. مفهوم مورد نظر محققان در این پژوهش، "حسن سلوک" است .

برای انتخاب قلمرو وحیطه مناسب برای جمع‌آوری داده‌ها، مرتبط‌ترین کتب و مقالات با روش رویکردی هدف‌مند در نمونه‌گیری که به‌صورت الکترونیکی کامل دردسترس بود از پایگاه داده‌ها و نشریات انتخاب شدند. جامعه پژوهش موردمطالعه شامل انتشارات پیشین (کتب ومقالات) به زبان فارسی بود و از کلیدواژه "حسن سلوک" استفاده شد.

برای تعیین نهایی متون منتخب برای ورود به مرحله تحلیل، مراحل شکل (۱) دنبال گردید. با جستجوی کلیدواژه "حسن سلوک" در پایگاه‌های معتبر داخلی (Magiran, SID, Ensani, Noorlib,Ghbook, Nlai) درمجموع ۵۳۷ کتاب و ۶۴۳ مقاله شناسایی شد و با بررسی آنها درنهایت تعداد ۳۸ منبع (کتاب و مقاله) که کلیدواژه حسن سلوک در محتوای آن به‌کار رفته و کاربرد داشته، مورد تحلیل عمیق قرار گرفت. تیم تحقیقاتی و نظارتی، فرایند کُدگذاری و روش تجزیه‌وتحلیل را دوباره بررسی کردند و درمورد جزئیات به توافق رسیدند. پس از آن، کُدهای مشابه در یک دسته قرار گرفت تا براساس تفاوت‌ها و شباهت‌ها، زیرمجموعه‌ها و دسته‌بندی‌ها تشکیل شود.

به‌طورکلی در روش راجرز، از روش تحلیل محتوا[1] به سبک الو و کینگاس[2] استفاده شد. در این روش، متن هر مقاله یا کتاب سه بار خوانده شد و در سومین بازخوانی، کلمات و عبارات مرتبط براساس میزان تناسب شناسایی شدند و با بازبینی مکرر زیرطبقات و طبقات اصلی براساس شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود استخراج شدند. درنهایت تحلیل استقرایی اطلاعات از مفهوم حسن سلوک انجام شد و درونمایه‌ها شناسایی شدند. به‌منظور تأمین اعتبار مطالعه، رعایت اصول اخلاقی و پرهیز از سوگیری‌های احتمالی، فرایند تحلیل، تحت نظر و بازبینی سه تن از اساتید صاحب‌نظر با استفاده از چک‌لیست ارزیابی متون انجام گرفت.

شکل ۲. مراحل انتخاب منابع نهایی

1. Content Analysis
2. Elo & Kyngas

یافته‌های تحقیق

درمجموع ۳۸ متن اعم از کتاب و مقاله در تحلیل نهایی مورد استفاده قرار گرفت. ابتدا ویژگی‌ها، پیشایندها و پیامدهای مفهوم حسن سلوک مطرح و سپس مفاهیم مرتبط، واژه‌های جایگزین و تعریفی جامع ارائه شد.

ویژگی‌ها:

ویژگی‌ها از صفات مهم یک مفهوم هستند. آنها در مقایسه با تعریف اسمی، معنای واقعی مفهوم را تشکیل می‌دهند و فرصتی را برای شناسایی زمینه مفهوم فراهم می‌کنند (راجرز، ۲۰۰۰). هشت ویژگی حسن سلوک شناسایی شده که شامل (۱) کنش‌مندی و تدبیر؛ (۲) ادب و نزاکت؛ (۳) رفق و مدارا؛ (۴) انصاف؛ (۵) سازگاری و انسجام‌بخشی؛ (۶) همدلی؛ (۷) صداقت و (۸) مسئولیت‌پذیری است:

جدول۲. گزیده‌ای از متن مقاله یا کتاب مربوط به ویژگی اصلی

ویژگی	نویسندگان	گزیده‌ای از متن مقاله یا کتاب
کنش‌مندی و تدبیر	کرمی فریدنی، ۱۳۸۲	یکی از اندیشمندان در این مورد می‌نویسد: خدیجه علیهاالسلام ملکه قریش و بانوی بانوان عرب، زنی بود بسیار خردمند و عاقل، متقی و پرهیزکار، مدیر و پرتجربه، مردم‌شناس و آینده‌نگر و دارای ثروتی کلان بود. وقتی ثروت و تقوی، عقل و تدبیر، حسن سلوک و پختگی با هم گرد آیند، بالاترین مقام اجتماعی را برای دارنده فراهم می سازند.
	مهدیه‌سادات مستقیمی، ۱۳۸۳	یکی از عوامل ضروری در زمینه تحکیم خانواده، تدبیر در حسن سلوک با همسر است. این مفهوم از مفاهیم پیچیده‌ای است که چندین مفهوم دیگر در تشکّل ساختار آن نقش‌آفرینی می‌کنند. نوعی فراست و کاردانی در تدبیر منزل و رفتار با همسر، می‌تواند از تعیین‌کننده ترین عوامل موفقیت در همسرداری به حساب آید.
	محمدسعید عبدالمجید، ۱۳۸۶	حسن سلوک به‌معنای استفاده بهینه از تمامی امکانات و منابع دراختیار برای انجام کارهایی است که هدف اصلی آفرینش انسان را برآورده می‌سازد. به‌عبارت‌دیگر، انسان باید تمام وجود خود را صرف چیزی کند که برای آن خلق شده است. برای دستیابی به حُسن سلوک ضروری است که درمورد وسایلی که ما را به این هدف نزدیک می‌کند؛ تفکر کنیم. این وسایل می‌توانند شامل موارد زیر باشند: الف) معرفت: آگاهی و شناخت صحیح از خود و جهان پیرامون. ب) اعتدال: رسیدن به تعادل بین افراط و تفریط در رفتار و نگرش‌ها. بدون‌شک ، معرفت به‌عنوان وسیله‌ای مهم در دستیابی به حسن سلوک عمل می‌کند و می‌تواند فرد را در مسیر درست هدایت کند.
	راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق	باتوجه‌به معنای ریشه‌ای این واژه می‌توان گفت حسن سلوک، رفتار نیکویی است که سر رشته امور است و از طریق آن می‌توان کارها را سامان داد.
	امامی شیرازی، ۱۴۰۰	و از طرفی ایشان در تحت قدرت پادشاه و طریقه فکری او بوده که با حکمت و حسن سلوک و تدبیر خویش توانست، دین او را تغییر دهد و امورات را به‌دست گیرد.
ادب و نزاکت	رضا نجف‌زاده، ۱۳۹۱	اما مسلمانان مفهوم ادب را علاوه‌بر حُس سلوک در جمع (اگر نه مدینه به‌معنای پولیس یا سیویتاس)، با «بندگی در برابر خداوند» نیز در پیوند می‌دیدند.....

ویژگی	نویسندگان	گزیده‌ای از متن مقاله یا کتاب
ادب و نزاکت	صلاح، ۱۳۸۴	اما بعد از شهریور ۲۰ و بازگشت دوباره حجاب این برخوردها در سطح وسیعی تنزل پیدا کرد، حتی دستورالعمل وزارت کشور در این تاریخ حاکی از آن است که «رفتار و اقدامات مأمورین شهربانی باید با قوانین و مقررات جاریه کشور کاملاً مطابقت نموده با مردم از روی حسن سلوک و نزاکت رفتار نمایند.
	بیدارمغز، ۱۳۸۹	منابع جامعه‌شناسی، حسن سلوک را رفتارهای متعارف غیر اجباری می‌داند و عامل آنها را صاحب فرهنگ و ادب دانسته ،اهل معرفت، متمدن و مهذب می‌خواند. این رفتارها همچون قوانین نانوشته، اصول منش انسانی را تدوین می کند با این تفاوت که اگر کس آنها را رعایت نکند، مجازات رسمی یا قانونی ندارد، بلکه فقط در چشم و ذهن دیگران، فاقد آداب و بی‌فرهنگ خواهد نمود که البته خاطره و اثر خوشایندی نیست.
	دوست‌محمدی، ۱۳۵۱	رموزونکات طرز خوشرفتاری و حسن سلوک ، به اندازه‌ای در موفقیت و پیروزی انسان در زندگی مؤثر است که اگر مردم می توانستند آن را خریداری نمایند، هر کسی حاضر بود از تمام دارایی خود در این راه بگذرد. هنگامی که جان رو کفلر ـ میلیاردر امریکائی ـ در اوج ترقی و کامیابی مادی بود، یک روز به یکی از دوستانش می گفت: اگر حسن معاشرت و سلوک چیزی بود که می‌شد آن را خرید و فروش کرد، من حاضر بودم مطابق بهای چندین هزار تن قند و کاکائو بدهم و مقداری از آن را بخرم؛ زیرا من می‌دانم که چقدر حسن معاشرت و اداره‌کردن دیگران در زندگی دخالت دارد
	مجموعه نویسندگان (مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی)، ۱۳۸۴	«ناسیونالیست مثبت» تعبیری است که در دهه سی مورد توجه شاه قرار گرفت. منظور شاه از این تعبیر، ترغیب حس ملی و وطن‌پرستی و تفاخر به دوران گذشته تاریخ ایران در بطن جامعه بود: «ناسیونالیسم ما مثبت است، از آن جهت که خلاقه است و با حسن سلوک و ادب همراه است.
	حقوق مردم، ۱۳۵۰	آقای صادق احمدی مردی متواضع و مؤدب و دارای حسن سلوک و خوش برخورد است.
رفق و مدارا	حرعاملی، ۱۴۱۲ق	رفق و مدارا با رعیت و حسن معاشرت با آنها حسن سلوک است که می‌توان آن را مردم‌داری نامید.
	پژوهند، ۱۳۸۶	مدارا و حسن سلوک و تحمل عقاید مخالف از متغیرهای وابسته به آزادی است. خداوند در سوره کافرون که یک سوره مکی است به پیامبرش می گوید به مشرکان بگو نه من آنچه شما می پرستید را می پرستم و نه شما آنچه را من می پرستم پرستش می کنید؛ بااین‌حال دین شما برای شما باد و دین من برای من.
	قمی، ۱۳۶۴	پس معلوم شد که این نوع سلوک به جهت ضرورت جایز است، نه‌اینکه مانند اکثر اهل زمان که به محض دنائت طبع و ضعف نفس، یا به طمع بعضی از فضول دنیا، یا به توهّمات بی‌جا، بنای نفاق را گذارده با مردم و ایشان را به سخنانی مدح می کنند که اصلا دل ایشان از آن خبر ندارد و این را مدارا و حسن سلوک می‌نامند و غلط فهمیده‌اند.
	داورپناه، ۱۳۶۶	قوله تعالی: خُذِ ٱلۡعَفۡوَ آیه تأکید درباره حسن سلوک با مردم و صرف‌نظر از ضرر و آزادی است که از دیگران چه به‌وسیله رفتار و یا گفتار به شخص می‌رسد تا می‌تواند صرف‌نظر کند و نادیده بگیرد و آن را هضم نمایند گرچه به نظر عقلا و اجتماع از حریف و خصم خود می‌تواند انتقام بگیرد و یا در مقام معارضه درآید.
انصاف	نمایی، ۱۳۷۷	معاویه در نامه‌ای خود را امیرالمؤمنین خوانده و عثمان را نمونه‌ای کامل از حسن سلوک و عدالت،دادخواه ستمدیدگان و دوستدار ناتوانان توصیف کرده بود ....
	گلستانه، ۱۴۲۹ق	دیگر، ترک انصاف‌نمودن و از مردم توقّع‌داشتن که سخن درشت از ایشان تحمّل نمایند و در مقام جواب از ایشان تحمّل نمایند و در مقام جواب در نیایند؛ بلکه نگاه درشت بر ر ایشان نکنند و آواز خود را بلند نسازند و این معانی در عرف ایشان، به آداب‌دانی و حُسن سلوک، موسوم است.

ویژگی	نویسندگان	گزیده‌ای از متن مقاله یا کتاب
انصاف	نقی پورفر و جعفرپور، ۱۳۸۹	بعد حسن سلوک: این بعد را می‌توان بعد ایجابی عدالت مراوده‌ای در نظر گرفت که اصطلاح معروفات را نیز می‌توان برای آن به کار برد به نحوی که بسترساز تحقق عدالت در رفتار و مراوده بین افراد می شود.....
	تقوی، ۱۳۸۱	اگر مجموعه ویژگی‌هایی که حضرت درمورد کارگزاران خود بدان تأکید کرده‌اند در حکومتی وجود داشته باشد و نظارت مستمر نیز جهت تداوم حسن سلوک و تعامل مطلوب با مردم حاکم باشد، می توان به اقامه عدل و قسط در جامعه امیدوار بود.
	حیدری، ۱۳۸۷	نگارنده بر این باور است که وجود زمینه‌ها و چارچوب‌های سیاسی مساعدی در دیانت اسلامی، امکان همزیستی مسالمت آمیز مبتنی بر عدالت و مساوات میان پیروان ادیان مختلف در سرزمین‌های اسلامی تأمین کرده است. نمونه‌هایی از حسن سلوک مسلمانان با دیگران ذکر شده است
سازگاری و انسجام‌بخشی	دولتشاهی، ۱۳۴۹	حسن سلوک همان رفتاری است که در اصطلاح امروز دنیا آن را هماهنگی می‌خوانند و جزء شرایط حتمی زندگی سعادتمندانه جهان می‌دانند. هماهنگی و همزیستی روش‌هایی از وحدت است یعنی در این عالم که همه چیز آن بر مدار وحدت دور می زند، لازم است که افراد بشر با یکدیگر حُسن سلوک داشته باشند تا زندگی آنها مقرون به رفاه و سعادت گردد و دنیا با قدم‌های سریع در راه ترقی و تعالی و نظم تا حدود مقدر سیر کند.
	کاظمی، ۱۳۹۵	مؤلفهٔ حسن سلوک، سبب ایجاد همبستگی و انسجام اجتماعی در جمع آزادگان می‌شود و مؤلفهٔ اخوت ایمانی، با توصیه‌های دینی به برادران دینی، شبکهٔ گسترده‌ای را ایجاد می‌کرد که مشارکت و همکاری‌های اجتماعی را رهبری و هدایت می‌کند.
	حیدری، ۱۳۹۵	سازگاری از لحاظ لغوی در لغت نامهٔ دهخدا موفقیت در کار، حسن سلوک در مقابل بدسلوکی، بدرفتاری و سازگاری نکردن معنی شده است.
	کلینی، قرن۴ ق	در آمیزش و خلطه با دیگران نرمش و سازش را مراعات کنید و عقیده و نظر مخصوص خود را نادیده گیرید و از این حسن سلوک و سازش در زندگی تعبیر به تقیه شده است.
	میرطالبیان و تصدیقی، ۱۳۸۵	جهانی شدن به زبان ساده فرایند اجتماعی شدن انسجام پذیرش مردم، تحمل عقاید آنان و سازگاری و حسن سلوک با مردم به طور متقابل است.
صداقت	صابریان، ۱۳۹۳	پیامبری ویژه انسان جامعی است که پیش از طلوع آفتاب نبوت از افق قلبش میان بدترین مردم مشهور به حس سلوک، وقار و بزرگواری، متانت و بردباری، درستی و صحت عمل و آراسته به اخلاق حسنه باشد، پیامبر اسلام پیش از بعثت از چنان حسن سلوک و اخلاقی برخوردار بود که همگان از درستی و سلامت کردارش شگفت‌زده بودند و قوم خائن و معصیت پیشه مکه او را ملقب به لقب امین نمودند.
	خنیفر و مقیمی، ۱۳۸۸	یکی از اصول مهم و اساسی در منشور های اخلاقی جوامع و سازمان ها قاعده شفافیت است یعنی انجام فعالیت ها به روشی صادقانه و آشکار و بدون فریب و نیرنگ و حفظ سوابق فعالیت ها و فرایند کار است. این مهم یکی از عوامل اساسی حسن سلوک افراد با هم ، برای هم و به سمت اهداف اجتماعی و سازمانی است.
	قانون اساسی حکومت اسلامی امام علی(ع)، اداره کل انتشارات و تبلیغات، ۱۳۶۳	در انتخاب این افراد به نفس خود و حسن ظن خود اطمینان مکن، چون افراد برای جلب نظر و شناساندن خود به زمامداران، تظاهر به حسن سلوک و خدمت‌گزاری می‌کنند، اما در پس این ظاهرسازی‌ها و خوش خدمتی‌های زودگذر، هیچ‌گونه همکاری و اخلاص و درستی در کارشان وجود ندارد.

ویژگی	نویسندگان	گزیده‌ای از متن مقاله یا کتاب
صداقت	افشار، ۱۳۶۸	مسئول روابط عمومی ضمن برخورداربودن از معلومات گوناگون باید اجتماع خود را به‌خوبی بشناسد و از روحیات مردم آگاه باشد از خود امانت و صداقت و حسن سلوک نشان دهد تا اعتماد همگان را به سوی خود جلب کند.
همدلی	رجایی، ۱۳۹۴	همراهی، همدردی، همگامی و همخونی با دیگران و هر نام دیگری که بتوانی بر آن بگذاری، لیکن واقعیت، همه یکی است، یعنی خود را خدمت‌گزار و غمخوار دیگران دیدن و دانستن. این، رمز و راز حیات اجتماعی یک مسلمان است و برای او «پایگاه مردمی» و برخورداری از رأفت و رحمت و مودت و حمایت مردم را فراهم می‌آورد. ماهی به آب زنده است و یک مسلمان اجتماعی به حسن سلوک با دیگران، باید دید چه چیزهایی و چگونه رفتارهایی و چه روحیّاتی این زمینه و موقعیت و پایگاه را برای انسان پدید می آورد؟ وقتی هدف یک مسلمان، خدمت بیشتر همنوعان است، باید راه و رسم آن را هم آموخت.
	تقدم ، ۱۳۰۶	همیشه کوشش داشته باشید که قلوب را به خود جلب کنید. لورد برلی در همین خصوص ملکه الیزابت را نصیحت کرده می گوید اگر با خوش رفتاری و حسن سلوک قلوب رعایای خویش را مالک شوید دارائی آنها را نیز صاحب شده‌اید.
	دائرة المعارف طهور: ادب و اخلاق، ۱۳۹۵	یکی از اسباب سلوک، حسن سلوک با مردم و حسن خیرخواهی نسبت به بندگان خدا است و این احساس، انسان را از خودخواهی و خودبینی بازمی دارد .
	کلک، ۱۳۷۴	دکتر احسان نراقی در طول زندگی پربارش از دوران دانشجویی، تدریس، استادی دانشگاه تهران و مدیریت مؤسسه تحقیقات اجتماعی با حسن سلوک، دلسوزی و توجه جدی و یکرنگی با همکارانش توانسته است کار تحقیقات اجتماعی را در ایران پیش ببرد.
	فرهانی، ۱۳۸۸	احساس یگانگی با مؤمنان و خیرخواهی برای آنان موجب خوش خلقی در روابط متقابل بین‌فردی می‌شود. اخلاق نیکو و حسن سلوک با مردم، روابط اجتماعی را تقویت می کند. پیامبر گرامی اسلام (ص) فرمود: «بی گمان به مردم چیزی بهتر از اخلاق و منش نیکو داده نشده است.
مسئولیت‌پذیری	نعمتی، ۱۳۹۰	حسن معاشرت و معاضدت زوجین در خانواده، ازجمله مفاهیمی هستند که تعیین مصادیق آنها با کمک عرف امکان پذیرند؛ چراکه اساساً حسن سلوک و مسئولیت‌پذیری و وظیفه‌شناسی زوجین در مقابل یکدیگر، معانی عرفیه‌ای هستند که به اختلاف عادات و رسوم اجتماعی هر جامعه، متفاوتند.
	ابطحی، ۱۳۶۵	حاج شیخ‌فضل‌الله، اگرچند ماهی در عتبات توقف کند شخص اول علمای اسلام خواهد گردید، چه هم حسن سلوک دارد و هم مراتب علمیه و هم نکات ریاست را بهتر از دیگران داراست... مراتب علمیهٔ او از دیگران بهتر و سلوکش با طلاب و اهل علم از دیگران خوش‌تر بود.
	الهامی، ۱۳۸۸	اصول قرآنی درباره عدالت، درستکاری و مسئولیت مشترک افراد، برای هرکس درجامعه اسلامی وظائفی فردی به‌وجود می‌آورد. این اصول نوعی محیط لطف معاشرت و حسن سلوک متقابل و رفتار و آداب پدید می آورد که پایه و معنای دینی دارد.
	عبداللهی، ۱۴۰۲	....حسن سلوک مؤلفه هایی چون کنترل استرس، خود کنترلی، تعهد، خود انگیزی، کنترل تکانه و خودآگاهی دارد.....

۱. کنش‌مندی و تدبیر: کنش (action) رفتاری آگاهانه و ارادی است که اصولاً فقط از انسان صادر می‌شود وتفاوت رفتارهای انسان با سایر موجودات در آن است که رفتارهای انسان، کنش است نه یک رفتار صرف. انسان در مواجهه با رخدادها، ابتدا به تفسیر آنها می‌پردازد و براساس آن تفسیر، کنش صورت می‌دهد. لذا دوگانه رفتار ـ کنش ناظر به وجه اختیاری انسان در برابر محیط پیرامونی مطرح می‌شود (منصوری، ۱۴۰۳). حسن سلوک یک رفتار منفعلانه نیست، بلکه یک "سلوک" یا "کنش" فعال و ارادی است. فرد آگاهانه انتخاب می‌کند که این‌گونه رفتار کند. حسن سلوک به‌معنای استفاده بهینه از تمامی امکانات و منابع دراختیار برای انجام کارهایی است که هدف اصلی آفرینش انسان را برآورده می‌سازد. به‌عبارت‌دیگر، انسان باید تمام وجود خود را صرف چیزی کند که برای آن خلق شده است. برای دستیابی به حُسن سلوک ضروری است که درمورد وسایلی که ما را به این هدف نزدیک می‌کند؛ تفکر کنیم (محمدسعید عبدالمجید، ۱۳۸۶) این رفتار مبتنی‌بر تدبیر و فراست است.

۲. ادب و نزاکت: ادب، مجموعه‌ای از مهارت‌های اجتماعی است که هدف آن اطمینان از این است که همه در یک تعامل اجتماعی احساس تأییدشدن می‌کنند. ازآنجاکه ادب یک جزء حیاتی از شایستگی عمل‌گرایانه و به‌تبع‌آن، شایستگی ارتباطی است، توسط محققان متعددی با استفاده از روش‌های مختلف مورد مطالعه قرار گرفته است. درک راهبردهای ادب یک عنصر حیاتی در حوزه عمل‌گرایانه است و بر نحوه برقراری ارتباط افراد تأثیر می‌گذارد (نیکپو و آلامی[1]، ۲۰۲۴).

نزاکت به رفتار مبتنی‌بر احترام، ادب و تواضع در تعامل ما با دیگران اشاره دارد. این امر به‌منزله رعایت کرامت دیگران و پایبندی به هنجارهای اجتماعی است. نزاکت در محیط کار با تأثیرگذاری بر رفاه کارکنان، رضایت شغلی و بهره‌وری سازمانی، نقش حیاتی در سازمان‌های اثربخش ایفا می‌کند (پنگ[2]، ۲۰۲۳). نزاکت به‌معنای رعایت ادب و احترام در برابر دیگران است (اندرسون و پیرسون[3]، ۱۹۹۹). که به ایجاد و حفظ روابط مثبت در محیط‌های اجتماعی کمک می‌کند (پاترسون[4]، ۲۰۱۶). حُسن سلوک، مفهومی که است که ویژگی‌های ادب و نزاکت را داراست.

۳. رفق و مدارا: مداراکردن با دیگران به‌معنای حسن معاشرت با مردم و تحمل و عدم تنفر از آنهاست. (صاحب‌بن‌عباد، ۱۴۱۴ق، ج۹: ۳۴۳) مدارا در زبان فارسی نیز به‌معنای مماشات، تسامح، فروتنی

1. nikpoo & allami
2. Peng
3. Andersson& Pearson
4. Patterson

(دهخدا، ۱۳۳۰، ج۱۲: ۱۸۱۱۹) و بردباری و تحمل‌کردن (انوری، ۱۳۸۲، ج۷: ۶۸۰۹) به‌کار رفته است. در جمع‌بندی از مفهوم مدارا باید گفت هسته معنایی این واژه، «رفتار ملایم همراه با تسامح» است (اعرافی و همکاران، ۱۴۰۱). واژه رفق به‌معنای سازگاری در مقام عمل، نرمی و لطافت در انجام کارها (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ج۵: ۱۴۹) و ملاطفت در مقابل خشونت آمده است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج۱۰: ۱۱۸). معنای دو واژه «رفق» و«مدارا» بسیار به هم شبیه است، اما موارد کاربرد آنها در احادیث، متفاوت است. رفق غالباً درباره موافقان و دوستان و حداکثر غیرمخالفان مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ ولی واژه مدارا معمولاً در ارتباط با مخالفان کاربرد دارد (فیض کاشانی، ۱۴۰۶ق: ۴۵۷).

٤. انصاف: انصاف واژه عربی، از ریشهٔ« نصف» است به‌معنای نصف‌کردن به دو قسمت مساوی و اعطای حق (الزبیدی، ۱۴۱۴، ج ۱۲: ۵۰۰)، معامله براساس عدل و قسط. (الطریحی، ۱۴۰۸، ج ۴: ۳۲۲) در کتاب‌های لغت آمده که انصاف همان عدالت است (الراغب الاصفهانی، ۱۴۰۴: ۴۹۵). به‌طورکلی اگر همان‌گونه‌که خود را مستحق حق می‌داند به دیگری حق بدهد گویند که او منصف است (زکریا، ۱۴۰۴، ج ۴: ۲۴۶). در زبان فارسی نیز این واژه در معنای نصف، نیمه، مروت، راستی، عدل‌کردن، دادکردن، صداقت‌داشتن، احقاق حق کردن، به‌نیمه‌رسیدن و نیمهٔ چیزی را گرفتن به‌کار رفته است (معین، ۱۳۸۶، ج ۱: ۳۸۱).

اما فرایندهای رفتاری میان اعضای جامعه و سازمان پیچیده‌تر از آن است که بتوان با معنای سهم برابر عطاکردن، رفتاری را منصفانه یا تصمیمی را برخاسته از انصاف دانست. اما با پذیرش معنای فوق از انصاف می‌توان روابط بین افراد را سامان داد و به کمک برقراری تعادل بین پسندها وناپسندهای آنان با یکدیگر برخی معضلات رفتاری را در حوزه انجام کارها و عمل به مسئولیت‌ها حل کرد و یا حداقل در مسیر حل مسئله گام نهاد. فرد با انصاف ازیک‌سو تلاش دارد درک درستی از هرچیز در جای خود داشته باشد ازسوی‌دیگر به این می اندیشد که رفتاری در پیش گیرد تا به خودش و نه به دیگری ستم یا زیانی نرسد. انصاف از مفاهیم بنیادین دانش اخلاق حرفه‌ای است که ناظر بر ارتقای کیفیت است (قرایی سلطان‌آبادی و نظری توکلی، ۱۳۹۳).

۵. سازگاری و انسجام بخشی: سازگاری به کمک مفاهیمی چون توافق و هماهنگی معنا شده است. (عمید، ۱۳۶۳، ج۲) سازگاری تلاشی است برای داشتن زندگی دور از تنش و پرخاش و مشکلات رفتاری که باعث آرامش و سلامت جامعه می‌گردد. سازگاری را توانایی آمیزش، انطباق، مصالحه،

همکاری و کنارآمدن با خود، محیط و دیگران تعریف نموده‌اند. (فولادی، ۱۳۸۳ به‌نقل از زاهد و همکاران، ۲۰۱۲: ۴۵ و کمپل[1]، ۲۰۰۹: ۷۹۰) این مفهوم در دیدگاه کنت به وفاق اجتماعی (آرون[2]، ۱۳۵۴: ۹۰)، در دیدگاه دورکیم به همبستگی اجتماعی (ریتزر[3]، ۱۳۷۳: ۷۵) و ازمنظر تونیس به نظم اخلاقی ترجمه شده است. سازگاری، انطباق، تعادل و انتظام مفاهیمی هستند که ما را در دستیابی به تعریف وفاق اجتماعی کمک می‌کنند (آزاد ارمکی، ۱۳۷۹: ۱۷). انسجام و همبستگی، مفاهیمی است که براساس آن در سطح یک گروه ، خانواده یا یک جامعه اعضا به همدیگر وابسته و به‌طور متقابل نیازمند یکدیگر می‌گردند (بیرو[4]، ۱۳۷۰: ۴۰۰).

سازگاری ازلحاظ لغوی در لغتنامهٔ دهخدا موفقیت در کار، حسن سلوک در مقابل بدسلوکی، بدرفتاری و سازگاری‌نکردن معنا شده است (حیدری و همکاران، ۱۳۹۵). باتوجه‌به معنای ریشه‌ای واژه حسن سلوک می‌توان گفت حسن سلوک، رفتار نیکویی است که سررشته امور است و ازطریق آن می‌توان کارها را سامان داد.

٦. همدلی: این مفهوم در لغت به‌معنای هم‌احساسی و در اصطلاح مرسوم به مفهوم مشاهده دنیا از دریچه چشم دیگران و توانایی درک احساسات آنهاست. همدلی، پدیده‌ای چندبعدی است که در حیطه‌های به‌هم‌پیوسته اما نسبتاًمستقلِ تغییرات شناختی، عاطفی و انگیزشی تجلی می‌یابدپ (کانگ و همکاران[5]، ۲۰۲۵). همدلی، مهارتی است که به برقراری روابط عمیق و کیفی بین انسان‌ها کمک می‌کند؛ اگر ما بدانیم که طرف مقابل از چه چیزی در رنج و اندوه است و با او به نحوی رفتار کنیم که دریابد وضعیتش را درک می کنیم و از وجود این شرایط، متأثریم؛ همدلی رخ داده است (نبئی و فهیمی، ۱۳۹۹). همدلی یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تصمیم‌گیری اخلاقی است که می‌تواند رفتارهای نوع‌دوستانه را تقویت کند و مسئولیت‌پذیری فرد را افزایش دهد (فاتحی پیکانی، ۱۴۰۴).

۷. صداقت: صداقت و راستگویی از بزرگترین فضایل اخلاقی است که در تعالیم و آموزه‌های دینی جایگاهی ویژه دارد. این فضیلت انسانی ـ اخلاقی، مهم‌ترین مشخصه پیامبران در دعوت انسان‌ها به‌سوی خداست؛ ازاین‌رو، راستگویی از اعمال نیک و پسندیده بوده و نزد دین وخرد ازجایگاه ویژه‌ای

1. Campbell
2. Aron
3. Ritzer
4. Biro
5. Kang et al.

برخورداراست. در برخی از جوامع، فقدان صداقت، یک معضل اجتماعی‌شده که به فعالیت‌های حرفه‌ای و تعاملات‌اجتماعی، آسیب فراوان زده است (زین‌الدینی، ۱۳۹۶). صداقت به‌عنوان یک فضیلت اجتماعی اساسی، سنگ‌بنای اعتماد و انسجام اجتماعی است. فرهنگ صداقت و شفافیت می‌تواند حس مشارکت مدنی را تقویت کند و شهروندان را برای تصمیم‌گیری آگاهانه و پاسخگویی رهبران خود توانمند سازد. هنگامی‌که صداقت غالب می‌شود، افراد در تعاملات خود احساس امنیت می‌کنند و محیطی از بازبودن و شفافیت را ایجاد می‌نمایند. ترویج شفافیت در کاهش شیوع دروغ در جامعه حیاتی است. تشویق ارتباطات باز و به‌اشتراک‌گذاری اطلاعات باعث تقویت اعتماد می‌شود و می‌تواند احتمال فریب را کاهش دهد (محمدی و جلالی، ۱۴۰۴).

۸. مسئولیت‌پذیری: مسئولیت‌پذیری از ویژگی‌های اصیل انسانی است که رشد و تکامل فرد و جامعه انسانی در گرو آن است. بدین‌صورت که ازطریق مسئولیت‌پذیری، رابطه انسان با خود همنوعان متعادل می‌گردد. مسئولیت‌پذیری، ضمانت و تعهد است؛ یعنی اینکه فرد، توانایی این را داشته باشد که کاری را برعهده بگیرد و درقبال آن پاسخگو باشد و احساس خودکارآمدی بکند (طهرانچی و همکاران، ۱۴۰۴). صاحب‌نظران معتقدند که در مسئولیت‌پذیری، فرد مسئولیت همه احساساتش را ازجمله احساسات ناخوشایندی که اغلب به دیگران فرافکنی کرده بپذیرد (یدالهی و همکاران، ۲۰۱۹). مسئولیت‌پذیری در ابعاد فردی و اجتماعی، مفهومی است که وسیله خوبی برای حفظ انسجام اجتماعی درعین احترام به تفاوت‌های موجود و فهم آنها معرفی شده است. درواقع یکی از معانی مسئولیت‌پذیری هماهنگی با قوانین اجتماعی و برآوردن انتظاراتی است که جامعه از فرد دارد، پس به نوعی احساس التزام به عمل در موقعیت‌های گوناگون به‌دلیل تقیّد نسبت به سایرین خواهد بود (اقدام‌پور و همکاران، ۱۳۹۸).

پیشایندها

در چرخه تحلیل مفهوم تکاملی راجرز تعیین پیشایندها و پیامدهای مفهومی فرایند چرخشی بعدی است (راجرز، ۱۹۸۹). پیشایندها پیش‌نیازهای مفهوم مورد مطالعه می‌باشند و بر وقوع مفهوم اثر می‌گذارند (راجرز، ۲۰۰۰). آنها حوادث یا پدیده‌هایی هستند که قبل از مفهوم به وقوع می‌پیوندند و یا ارتباط قبلی با مفهوم دارند (راجرز، ۱۹۸۹). راجرز پیشنهاد می‌کند که مرور متون باید به شناسایی پیشایندها و پیامدهای یک مفهوم بینجامد، زیرا هردوی آنها به شفافیت بیشتر مفهوم کمک می‌کند

(راجرز، ۲۰۰۰).

براساس نتایج پژوهش حاضر، موارد زیر به‌عنوان پیشایندهای مفهوم حسن سلوک و عوامل مؤثر در آن معرفی می‌شود:

الف) معرفت و آگاهی: شناخت رفتارهای ناهنجار به‌عنوان رفتارهایی که با اعتقادات و باورهای عمومی در تضادند، در همه جوامع حائز اهمیت است. اینکه در متون دینی تأکید بسیاری بر لزوم شناخت انسان از خود شده به‌دلیل نتایج ارزنده‌ای است که از آن حاصل می‌شود. بی‌تردید تلقی صحیح از خود در بردارنده اصلاح رفتار در همه ابعاد خواهد بود. تلقی یا باور انسان از خود، نقشی اساسی در اصلاح رفتارها به‌ویژه در رفتارهای اخلاقی او ایفا می‌کند (سبحانی‌نیا، ۱۳۹۰). برای اینکه فرد رفتاری مبتنی‌بر حسن سلوک داشته باشد باید بداند «چه چیزی درست» و «چه چیزی نادرست» است و از پیامدهای مثبت و منفی رفتار خود بر دیگران و جامعه آگاه باشد و همچنین بتواند این شناخت را به زبان تصمیم‌گیری و عمل ترجمه کند. لذا شناخت صحیح از خود، دیگران و جهان و ارزش‌های اخلاقی و فهم عمیق از پیامدهای رفتار یک پیش‌شرط شناختی ـ اخلاقی است در حسن سلوک محسوب می‌شود.

ب) ارزش‌ها و باورهای دینی و اخلاقی: سبک و شیوهٔ زیستی ما در زندگی فردی و اجتماعی برگرفته از هنجارها و ارزش‌هایی است که محیط پیرامون ما را احاطه کرده است. هر فرد نظام ارزشی خاصی دارد و برخی از ارزش‌ها را به ارزش‌های دیگر ترجیح می‌دهند. منشأ ارزش‌های فرد ناشی از دیدگاه و جهان‌بینی فرد است که مذهبی یا غیرمذهبی است ولی به هرحال هر کسی دارای ارزش‌های خاصی است که براساس آن افکار اقدام می‌کند (فروزنده دهکردی و ملائی، ۱۳۸۷). لذا نظام ارزشی فرد که ریشه در تعالیم دینی و مکاتب اخلاقی دارد و اعتقاد به اصول و فضایل از دیگر پیشایندهای رفتار مبتنی‌بر حسن سلوک است.

ج) تربیت خانوادگی و اجتماعی (تأثیرپذیری از آموزش‌ها و الگوهای رفتاری دریافتی از خانواده، مدرسه و جامعه): تربیت اخلاقی در شخصیت انسان نقطه پرگار و کانون حیات است. تربیت اجتماعی کودک به‌معنای پرورش‌دادن فرزندان براساس التزام به آداب اجتماع و اصول ارزشمند اخلاقی است، به‌طوری‌که از همان دوران کودکی بتوانند در جامعه حضور یابند و از حسن رفتار و ادب و تعادل روحی و روانی، و خِرَدورزی در برخورد با دیگران، برخوردار باشند (https://fa.wikifeqh.ir/). وظیفه آموزش مهارت‌های اجتماعی برعهده والدین، جامعه و مدرسه است.

والدین، نقش حیاتی در حصول اطمینان از رشد مهارت‌های اجتماعی و سالم فرزندانشان ایفا می‌کنند (کوهنورد و کدیور، ۱۴۰۳). لذا تربیت خانوادگی و فرایند آموزش و شکل‌دهی شخصیت، نگرش‌ها و مهارت‌های رفتاری که کودک از والدین یا سرپرستان دریافت می‌کند شامل انتقال ارزش‌ها، هنجارها، باورها و شیوه‌های ارتباطی و همچنین تربیت اجتماعی یعنی مجموعه تجربیات تربیتی و آموزشی که فرد در تعاملات با محیط فراتر از خانواده مثل مدرسه، گروه‌های دوستان، محله و سازمان‌های فرهنگی و مذهبی کسب می‌کند از پیشایندهای حسن سلوک است.

د) تجارب اجتماعی: تجربه اجتماعی برای فرد و جامعه از اهمیت بسیاری برخوردار است. این تجربه‌ها نه‌تنها به شناخت فرد از خود و دیگران کمک می‌کنند؛ بلکه در فرایند شکل‌دهی به رفتارهای اجتماعی و ایجاد تغییرات در جامعه نیز نقش دارند. انسان‌ها با تجربیات اجتماعی خود یاد می‌گیرند که چگونه با دیگران تعامل کنند و چه نوع رفتارهایی در موقعیت‌های مختلف مناسب است. از سوی دیگر، تجربیات اجتماعی به افراد کمک می‌کند تا انتظارات و توقعات دیگران را بهتر درک کنند و از این طریق روابط بهتری برقرار نمایند. لذا آموخته‌های حاصل از تعامل با دیگران و زندگی در جامعه و درس‌گرفتن از تجربیات گذشته از پیشایندهای مهم حسن سلوک است.

ه) هدف‌مندی: عزم و اراده به‌عنوان یک پیشایند کلیدی، دانش و نگرش را به عمل تبدیل می‌کند. این نقش محوری در مدل‌های شناختی ـ اجتماعی معتبر مانند نظریه رفتار برنامه‌ریزی‌شده به خوبی تبیین شده است، جایی‌که "قصد رفتاری"(Behavioral Intention) به‌عنوان نزدیک‌ترین پیش‌بینی‌کننده رفتار عمل می‌کند (آژزن[1]، ۱۹۹۱). هدف‌مندی یعنی داشتن مقاصد مشخص، ارزش‌پایه و قابل تحقق که رفتار و تصمیم‌گیری فرد را هدایت می‌کند و در حسن سلوک به‌معنای انتخاب اهدافی است که با ارزش‌های انسانی و اجتماعی همسوترند نه صرفاً با منافع شخصی یا کوتاه‌مدت.

ز) محیط فرهنگی و اجتماعی: فرهنگ حاکم بر جامعه و ارزش های غالب بر شکل‌گیری رفتارهای فرد تأثیر می‌گذارند. محیط، خواه محیط آموزشی باشد یا محیط کار و یا محیط زندگی، تأثیر فراوانی در کردار و رفتار انسان‌ها می‌گذارد ودر فرهنگ‌های مختلف بر مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی‌شدن، تأکیدات مختلفی شده است (کوهنورد و کدیور، ۱۴۰۳). لذا تأثیر محیط فرهنگی و اجتماعی به‌عنوان پیشایند «حسن سلوک» به این معناست که بسترهای فرهنگی و اجتماعی، چارچوب‌های

1. Ajzen

ارزشی، هنجاری و رفتاری را شکل می‌دهند که فرد براساس آنها یاد می‌گیرد چه رفتاری در تعاملات انسانی «درست» یا «مقبول» است.

پیامدها

پدیده‌ای که انتظار می‌رود به دنبال وقوع یک مفهوم بیاید، پیامد نامیده می‌شود. ب عبارتی نتایجی که به‌دنبال وقوع یک مفهوم پدیدار می‌شود، پیامد نام دارند (راجرز، ۲۰۰۰). پیامدها در تحقیق حاضر شامل بُعد فردی (تعالی فردی، اعتبار اجتماعی، بهبود روابط) و بُعد اجتماعی (همبستگی و انسجام اجتماعی، افزایش اعتماد عمومی و ارتقای سرمایه اجتماعی و مشروعیت حکمرانی) می‌باشد.

الف) بُعد فردی: تعالی فردی، اعتبار اجتماعی و بهبود روابط از مهم‌ترین پیامدهای حسن سلوک در زمینه فردی است. سعادت فردی و اجتماعی انسان در گرو تهذیب نفس از آلودگی‌ها و آراستگی به فضایل اخلاقی است. کنش‌های رفتاری (مخصوصاً رفتارهای اخلاقی) از عوامل مهم در بهبود سلامت روان محسوب گردیده و التزام به رفتارهای اخلاقی، علاوه‌بر زندگی اخروی که حیات واقعی است موجب تأمین زندگی بهنجار و لذت‌بخش در این جهان می‌شود (پناهی، ۱۳۹۶). همچنین رفتار ارتباطی درون‌شخصی و برون‌شخصی فرد در زندگی شخصی و زندگی شغلی ازطریق رفتارهای اخلاقی سامان و انسجام می‌یابد (رونقی، ۱۳۹۸).

ب) بُعد اجتماعی: همبستگی و انسجام اجتماعی، افزایش اعتماد عمومی و ارتقای سرمایه اجتماعی و مشروعیت حکمرانی از مهم‌ترین پیامدهای حسن سلوک در زمینه اجتماعی می‌باشد. ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی افراد، زمینه‌ساز شکل‌گیری روابط و ساختارهای اجتماعی است و سرمایه اجتماعی، هنجارها و شبکه‌هایی است که می‌تواند عملکرد جامعه را مشخص کند (رونقی، ۱۳۹۸). ایجاد محیط اخلاقی مطلوب به ایجاد پیوند میان تعهدات اجتماعی منجر شده و سطوح بالایی از اعتماد را میان اقشار مختلف جامعه ایجاد می‌کند و این دو چرخه‌وار یکدیگر را تعقیب می‌کنند. همچنین جامعه اخلاق‌مدار آگاهی را فضیلت دانسته و در افزایش آگاهی شهروندان خویش می‌کوشد. با افزایش سطح اعتماد و آگاهی سرمایه اجتماعی تحکیم می‌یابد و جامعه مدنی و حیات شهروندی استقرار می‌یابد (شریفی و همکاران، ۱۴۰۰). همچنین افزایش اعتماد عمومی باعث افزایش مشارکت عمومی می‌شود و در جامعه‌ای که مشارکت عمومی مردم بالا باشد، اعتماد عمومی افزایش می‌یابد. برعکس، زمانی‌که شهروندان یک جامعه از اثرگذاری مشارکت خود بر تصمیم‌ها و اقدامات دولت ناامید شوند و اعتماد خود را به

حکمرانان ازدست بدهند جامعه، ابتدا با پدیده‌ای به نام «بحران مشارکت» و درانتها با «بحران مشروعیت» مواجه می‌شود (آزادی و شیخ موحد، ۱۴۰۱).

مفاهیم جایگزین و مرتبط

مفاهیم جایگزین، واژه‌هایی هستند که مشترکات زیادی با مفهوم موردنظر دارند و در پاره‌ای موارد به‌دلیل تشابه محتوایی و اسمی به‌جای مفهوم اصلی ممکن است به‌کار رفته باشند، اما دقیقاً خود مفهوم نیستند (راجرز، ۲۰۰۰).

حُسن خُلق: حُسن خلق به‌معنای خلق مثبت در روابط بین‌فردی است و مراد آن است که فرد، اخلاق خوب ارتباطات با دیگران داشته باشد و هشت مورد الفت‌گیری و الفت‌پذیری، نرم‌خویی، خوش‌گویی، خوش‌رویی، شوخ‌طبعی، خرسندی در خوشایندها، ناخرسندشدن در ناملایمات و مهار خشم را عمل کند. در بُعد چگونگی تأثیر، سه عنصر (وسعت، سهولت و زینت) بیان‌کننده آن هستند به این شکل که حسن خلق یک خلق مثبت توسعه یافته‌ای است که دامنه خیر آن از خود فرد فراتر رفته و به دیگران می‌رسد و موجب سهولت در ارتباط و زیبایی آن می‌شود (پسندیده، ۱۳۹۱).

مردم‌داری: یکی از مؤلفه‌های مهم و ارزشمند در گستره زندگی اجتماعی، تعامل با مردم است. یعنی با مردم بودن، در خدمت دیگران بودن، شریک درد و رنج و غم دیگران بودن. همراهی و همدردی و همگامی با دیگران و هر نام دیگری که بتوانی روی آن بگذاری، لیکن واقعیت همه آنها یکی است، یعنی خود را خدمت‌گزار و غمخوار دیگران دیدن و دانستن. این، رمز حیات اجتماعی یک مسلمان است و برای او پایگاه مردمی و برخورداری از رحمت و دوستی و حمایت مردم را فراهم می‌آورد (محدثی، ۱۴۰۰).

بررسی عمیق در متون شناسایی‌شده نشان می‌دهد که حوزه‌های اصلی کاربرد «حُسن سلوک» شامل عرفان[1]، حکمرانی[2]، خانواده[3]، محیط کاری[4] و اجتماع[5] می‌باشند. برای نمایش شدت و میزان تأکید هر حوزه بر این مفهوم از تحلیل مقایسه‌ای[6] و نمودار راداری (شکل۳) استفاده شد.

1. Mysticism
2. Governance
3. Family
4. Workplace
5. Society
6. Comparative Analysis

یافته‌ها نشان دادند که:

۱. عرفان: بیشترین تأکید بر حُسن سلوک در متون عرفانی دیده می‌شود، به‌عنوان پایه‌ای برای معرفت، تهذیب نفس و سیر و سلوک معنوی.

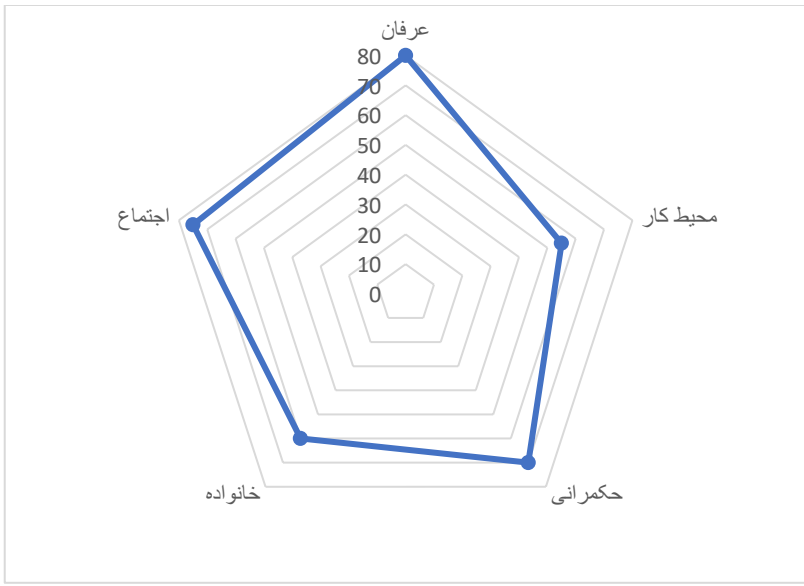
۲. اجتماع: سهم قابل‌توجهی دارد که بیانگر نقش حُسن سلوک در انسجام و سرمایه اجتماعی است.

۳. حکمرانی: جایگاه سوم را دارد و نشان می‌دهد که رفتار عادلانه، مدارا با مردم و رأفت مدیران و حاکمان از مؤلفه‌های بنیادین حسن سلوک است.

۴. خانواده: از حوزه‌های مهم محسوب می‌شود که بر خوش‌رفتاری با همسر، فرزند و والدین تأکید دارد.

۵. محیط کاری: گرچه اهمیت دارد، اما نسبت به سایر حوزه‌ها کمتر مورد تأکید مستقیم بوده است.

این تحلیل مقایسه‌ای نشان می‌دهد که «حُسن سلوک» مفهومی چندبُعدی و میان‌رشته‌ای است و در طیف وسیعی از حوزه‌ها به‌ویژه در عرفان و حکمرانی جایگاه برجسته‌ای دارد. درنتیجه، «حُسن سلوک» می‌تواند هم ریشه در سنت معنوی داشته باشد و هم پاسخگوی نیازهای مدیریتی و اجتماعی امروز باشد.

شکل ۳. حوزه‌های اصلی کاربرد «حُسن سلوک»

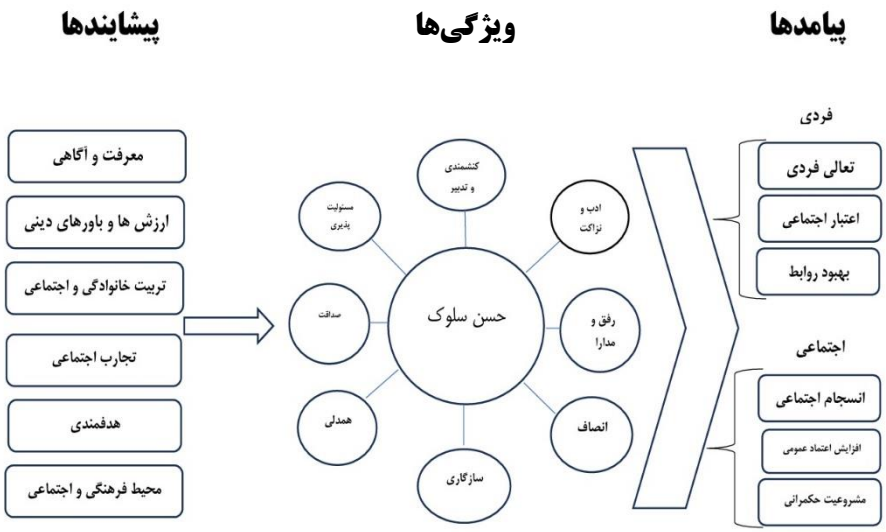
تعریف جامع و نهایی پیشنهادی

«حُسن سلوک» مجموعه‌ای از رفتارها، کنش‌ها و منش‌های آگاهانه، اخلاقی و مثبت است که بر پایه ارزش‌هایی چون ادب و نزاکت، رفق و مدارا، انصاف، همدلی، صداقت وشفافیت، تدبیر و مسئولیت‌پذیری شکل می‌گیرد. این مفهوم که ریشه در باورهای دینی، اخلاقی و تجربیات زیسته فرد دارد در گستره وسیعی از محیط‌های کاربردی از روابط خانوادگی و اجتماعی گرفته تا عرصه‌های حرفه‌ای و حکمرانی تجلی می‌یابد. «حُسن سلوک» تنها یک رفتار ظاهری نیست، بلکه بازتابی از نگرش درونی، معرفت، تربیت و اراده فرد برای تعامل سازنده واخلاقی با پیرامون خود است. پیامدهای آن عبارتند از: تعالی فردی، افزایش اعتماد متقابل، تقویت انسجام اجتماعی و مشروعیت حکمرانی.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

معناسازی، شفاف‌ساختن وتحلیل هر مفهومی با استفاده از چارچوب های تحلیل مفهومی معتبر راهی برای فهم مشترک از مفاهیم میان پژوهشگران و متعاقب آن استفاده‌کنندگان از این پژوهش‌هاست. تجزیه‌وتحلیل‌ها نشان داد که حسن سلوک، مفهومی چندبُعدی، پویا و فرهنگ‌پذیر است که ریشه در ارزش‌های اخلاقی، دینی و اجتماعی دارد و به‌عنوان چارچوبی فراگیر، می‌تواند در سطوح فردی، سازمانی و اجتماعی ایفای نقش کند.

مطابق با نتایج تحقیق، حسن سلوک دارای هشت ویژگی اصلی، شش عامل پیشایندی و پیامدهای فردی و اجتماعی است که در شکل (۴) نمایش داده شده است.

شکل٤. مدل مفهومی «حُسن سلوک»

این یافته‌ها تأکید دارد که تقویت «حُسن سلوک» مستلزم یک رویکرد هم‌زمان فردی، اجتماعی و نهادی است که در آن عوامل فرهنگی و ساختاری به‌طور هم‌زمان درجهت ارتقای کیفیت تعاملات انسانی حرکت می‌کنند. پیامدهای شناسایی‌شده در این پژوهش نیز نشان می‌دهد که حسن سلوک، علاوه‌بر اثرات فردی همچون تعالی نفس، آرامش روان و رشد اخلاقی، تأثیرات گسترده‌ای در سطح اجتماعی و سازمانی دارد. در سطح اجتماعی، این مفهوم می‌تواند اعتماد عمومی را بازسازی کرده، انسجام و سرمایه اجتماعی را تقویت نماید و مخاطرات ناشی از بحران‌های اعتماد و فروپاشی روابط اجتماعی را کاهش دهد. در سطح سازمانی به ارتقای کارآمدی، پذیرش تصمیمات مدیریتی و ایجاد فضای تعامل مثبت میان کارکنان و مدیران کمک می‌کند. این پیامدها نشان می‌دهد که «حسن سلوک» قابلیت تبدیل‌شدن به یک شاخص کلیدی در ارزیابی کیفیت حکمرانی، مدیریت و رهبری سازمانی و حتی سلامت فرهنگی یک جامعه را دارد.این مفهوم، سازوکاری عملی برای تحقق همبستگی بین افراد و کاهش تعارضات اجتماعی فراهم می‌کند.

باتوجه‌به نتایج تحقیق و اهمیت مفهوم حسن سلوک در بهبود روابط، اعتبار و همبستگی و انسجام

اجتماعی پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

الف) طراحی برنامه‌های آموزشی و فرهنگی با هدف تقویت مؤلفه‌های مفهوم حسن سلوک (به‌ویژه در مدارس، دانشگاه‌ها، محیط‌های کسب‌وکار و سازمان‌های دولتی) و تدوین کدهای رفتاری مبتنی‌بر آن و بهره‌گیری از ظرفیت آن در سیاست‌گذاری کلان.

ب) طراحی و اعتبارسنجی پرسشنامه چندبُعدی برای سنجش حسن سلوک در افراد.

ج) شناسایی و تبیین ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم حسن سلوک، متناسب در محیط‌های سازمانی، کاری و حرفه‌ای به‌عنوان‌مثال مفهوم جدید حُسن سلوک مدیریتی و یا رهبری مبتنی‌بر حسن سلوک.

د) مقایسه تطبیقی حسن سلوک با مفاهیم مشابه جهانی به‌ویژه مفهوم (decency) که به‌وسیله رفتارهایی منعکس می‌شود که نه‌تنها هنجارهای قابل‌قبول اجتماعی را شامل می‌شود، بلکه حمایت واقعی و همدلی با دیگران را نیز دربر می‌گیرد.

این پژوهش، مانند سایر پژوهش‌ها با محدودیت‌هایی مواجه بود. مهم‌ترین محدودیت، عدم امکان دستیابی به تمام متون به‌ویژه کتب مرتبط با مفهوم حسن سلوک بود. همچنین علی‌رغم تلاش پژوهشگران و جستجو در حوزه تحلیل مفهوم حسن سلوک مقاله مشابهی جهت برابری و مقایسه نتایج مشاهده نگردید.

سپاس‌گزاری

این پژوهش مستخرج از رساله دکتری گرایش مدیریت منابع انسانی در گروه مدیریت دولتی مرکز تحصیلات تکمیلی دانشگاه پیام‌نور تهران است. همچنین از کلیه کسانی که در این پژوهش ما را یاری نمودند تقدیر، تشکر و سپاس‌گزاری می‌نماییم.

منابع

آذرنوش، آذرتاش (۱۳۸٦)، **فرهنگ معاصر عربی ـ فارسی: براساس فرهنگ عربی ـ انگلیسی هانس ور**، تهران: نشر نی، ایران.

آرون، ر. (۱۳٥٤)، **مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی**، ترجمه باقر پرهام، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.

آزاد ارمکی، تقی (۱۳۷۹)، وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی، معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، **فصلنامه فرهنگی اجتماعی (کتاب فرهنگ عمومی)**.

آزادی، محمدجواد و شیخ‌موحد، مهدی (۱٤۰۱)، تقویت اعتماد عمومی به‌مثابه ابزار ارتقای سلامت نظام اداری ایران، **فصلنامه علمی پژوهش‌های نوین حقوق اداری**، ٤(۱۱): ۲۱۹ ـ ۲٤۲.

ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم (۱٤۱٤ق)، **لسان‌العرب**، بیروت: دارالفکر، دارالصادر، چاپ سوم، ج ۱٤.

احمدی، محمدرضا (۱۳۸۲)، محاسن و مکارم اخلاق ازمنظر بهداشت روانی، **معرفت**، (پیاپی ٦٤) شماره ۱.

اسکروچی، رامتین (۱۳۹٦)، **ریشه‌شناسی کاربردی در واژگان انگلیسی**، کرج، نوای فرهنگ و هنر.

اعرافی، علی‌رضا؛ موسوی، سیدنقی و کاظمی، سیدعنایت‌اله (۱٤۰۱)، تبیین اصل رفق و مدارا و بررسی مفاهیم مرتبط با آن در نظام تعلیم‌وتربیت اسلامی، **فصلنامه علمی تربیت متعالی**، ۱(۳): ۷ ـ ۲۸.

افغانی، محمدسعید عبدالحمید (۱۳۸٦)، **زندگی و آراء عقاید فلسفی و کلامی شیخ الاسلام خواجه عبداله انصاری**، عزیزاله علیزاده مالستانی، چاپ اول، نشر محمد ابراهیم شریعتی افغانستانی سازمان چاپ و انتشارات.

اقدام‌پور، رضا؛ کشتی‌آرای، نرگس و اسماعیلی، رضا (۱۳۹۸)، تجارب زیسته دانشجویان از مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دانشگاه، **مطالعات برنامه درسی آموزش عالی**، ۱۰(۲۰): ۲۳۷ ـ ۲٦٤.

الراغب االصفهانی، ابوالقاسم (۱٤۰٤ ق)، **مفردات غریب القرآن**، تهران: دفتر نشر کتاب، چاپ ۲.

الزبیدی، مرتضی (۱٤۱٤ ق)، **تاج العروس**، جلد دوازده، بیروت: دارالفکر.

الطریحی، فخرالدین (۱٤۰۸ ق)، **مجمع البحرین**، جلد چهارم، بیروت: مکتب النشر الثقافه إلاسلامیه العصریه. چاپ ۲.

أبوالقاسم الحسین‌بن‌محمد، المعروف بالراغب الأصفهانی(۱٤۱۲ق)، **المفردات فی غریب القرآن دارالقلم**، الدار الشامیهٔ ـ دمشق بیروت.

انوری، حسن (۱۳۳۲)، **فرهنگ بزرگ سخن**، تهران: انتشارات سخن، چاپ دوم، ج۹.

بختیار نصرآبادی، حسنعلی و پهلوان صادق، اعظم (۱۳۹۰)، تأثیر سطح تحصیلات و آموزش برنامه شادی فوردایس بر افزایش نشاط، **مطالعات روان‌شناسی تربیتی**، ۹ (۱۵): ۲۲-۴۰.

بشارتی هولاسو، مرتضی؛ سپهرنیا، رزیتا؛ رضایی، علی‌اکبر؛ قیومی، عباسعلی و قدمی، محسن(۱۴۰۲)، سناریوهای آینده وضعیت اعتماد اجتماعی در سال ۱۴۰۴، **مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۵** (۴): ۷۹ ـ ۱۰۹.

بیدارمغز، محمدعلی(۱۳۸۹)، **تشریفات راهبرد موفقیت حسن سلوک، نزاکت، تشریفات: آداب و رفتارهای پسندیده در اسلام در صحنه‌های بین‌المللی**، کاشان: مرسل.

بیرو، آلن (۱۳۷۰)، **فرهنگ علوم اجتماعی**، تهران: انتشارات کیهان، چاپ دوم.

پسندیده، عباس (۱۳۹۱)، چیستی «حسن خلق» و چگونگی تأثیر آن بر روابط اجتماعی، **فصلنامه علمی علوم حدیث**، ٦٦ (۱۷): ۴۹-۷۰.

پناهی، علی‌احمد (۱۳۹٦)، بررسی نقش سازندهٔ فضایل اخلاقی در سلامت روانی با رویکرد دینی ـ روان‌شناختی، **فصلنامه علمی ـ پژوهشی مطالعات اخلاق کاربردی**.

حسینی شیرازی، سیدمحمد (۱۳۷۸)، **سه میلیارد کتاب**، تهران: حجت.

حیدری، محبوبه؛ حسینیان، سیمین و رسولی، رؤیا (۱۳۹۵)، رابطه انواع سبک‌های تفکر و سازگاری آموزشی با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان مقطع متوسط، **اندیشه‌های نوین تربیتی**، دانشگاه الزهرا، ۱۲ (۳).

دولتشاهی، حشمت‌الله (۱۳۹۵)، **گل‌های راهنمایی: از تراوشات حشمت‌الله دولتشاهی (حشمت‌السلطان)**، حکمت نوین‌بخش سوم، تهران: انتشارات بی‌تا، چاپ جدید.

دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۰)، **لغتنامه**، تهران: نشر گلشن، ج۱۲.

رحیمی، وحید؛ ساجدی‌راد، سیدمحسن و رستمی، سمیرا (۱۴۰۴)، بنیان‌گذاری اخلاق براساس امر الهی در اندیشه خواجه عبدالله انصاری، **فصلنامه پژوهش‌های اخلاقی** (انجمن معارف اسلامی ایران)،٤ (۱۵): ۱۳۷ ـ ۱٦۰.

رجایی، محمدرضا (۱۳۹۴)، **پرواز به سوی آبرو: اصول و روش‌های آبرومندی**، اصفهان: کیاراد.

رمون، آرون (۱۳۵٤)، **مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی**، ترجمه باقر پرهام، تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی.

رونقی، محمدحسین (۱۳۹۸)، رابطه اخلاق حرفه‌ای اسلامی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر سرمایه اجتماعی (نمونه پژوهش: دانشگاه شیراز)، **مدیریت اسلامی**، ۲۷ (۳): ۱٦۳ ـ ۱۸٤.

ریترز، ج. (۱۳۷۳)، **نظریه‌های جامعه شناسی**. ترجمه غروی‌زاد، تهران : انتشارات جهاد دانشگاهی.

زاهدی، شمس‌السادات و خانباشی، محمد (۱۳۹۰)، از اعتماد عمومی تا اعتماد سیاسی (پژوهشی پیرامون رابطه اعتماد عمومی و اعتماد سیاسی در ایران)، **پژوهش های مدیریت در ایران**، ۱۵(٤ (پیاپی ۷۳)): ۷۳ ـ ۹٦.

زکریا، أحمدبن‌فارس (١٤٠٤ ق)، **المعجم المقاییس اللغه**، جلد چهارم، بیروت: مکتبه إلعاعلام إلسلامی.

زین‌الدینی، مجید (۱۳۹٦)، پیامدهای صداقت‌سازمانی در یکی از نهادهای انقلابی در گفتان رهبران ج.ا.ا.، **مطالعات رفتار سازمانی**، ٦(۳): ۸۱ ـ ۱۰٤.

سبحانی‌نیا، محمدتقی (۱۳۹۰)، ارکان تلقی انسان از خود و تأثیر آن در رفتارهای اخلاقی او، **انسان‌پژوهی دینی**، ۸ (۲٦): ۸۵ ـ ۱۰۱.

سردارنیا، خلیل‌اله؛ بدری، کوروش و امینی‌زاده، سینا (١٤٠٠)، رابطه بین شبکه‌های اجتماعی و اعتماد نهادی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه شیراز)، **پژوهش‌های راهبردی سیاست**، ۱۰ (۳٦ (پیاپی ٦٦)): ۹۹ ـ ۱۲۵.

سوری، احمد؛ مجیدی، عبدالله و خرازانی، سیدحمید (۱۳۹۲)، تدوین الگوی هوش پلیس شایسته، **فصلنامه پژوهش‌های دانش انتظامی**، دوره: ۱۵، شماره: ۳.

شجاعی، عبدالرضا؛ گل‌پرور، مجید و رحیمی صادق، علی (١٤٠٢)، نقش غلامحسین‌خان شهاب‌الملک در ثبات سیاسی ـ اجتماعی حکومت پشتکوه (اواخر دوره قاجار)، **مجله مطالعات سیاسی ـ اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران**، دوره ۲، شماره: ٤.

شریفی، محمد؛ ابوالفضلی، حسین؛ بای، عبدالرضا و صالحی فارسانی، علی (١٤٠٢)، سرمایه اجتماعی و ایجاد محیط اخلاقی مطلوب: تأکید بر اعتماد و آگاهی دانشجویان نسبت به مسئولان اجرایی، **اخلاق در علوم و فناوری**، ۱۸ (۱): ۱۵۰ ـ ۱٥٤.

شهرجردی، مسعود؛ محمدیان، بهزاد؛ زارعی‌متین، حسن و زارع، حمید (١٤٠٣)، عوامل شناختی اثرگذار بر شکل‌گیری اعتماد سازمانی، **مطالعات رفتار سازمانی**، ۱۳(۱): ۱۰۹ ـ ۱۳۵.

صاحب‌بن‌عباد، اسماعیل(١٤١٤ق)، **المحیط فی اللغهٔ**، بیروت: عالم الکتاب، ج۹.

طهرانچی، محبوبه؛ قدسی احقر، حسینی و میرصفی، اشرف‌السادات (١٤٠٤)، شناسایی روابط بین مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری و خودکارآمدی دبیران دوره اول متوسطه، **فصلنامه پژوهش‌های برنامه‌ریزی درسی و آموزشی**، ۱۵ (۱): ۱۱۹ ـ ۱۳۱.

فاتحی پیکانی، حمیده (۱٤۰٤)، همدلی، اخلاق مراقبت، تصمیم‌گیری اخلاقی، عوامل روان‌شناختی، **دوفصلنامهٔ تخصصی الهیات**، ۷ (۱۲): ۲۹ ـ ٤۸.

فراهیدی، خلیل‌بن‌احمد (۱٤۱۰ق)، **کتاب العین**، قم: نشر هجرت، چاپ دوم، ج٤.

فروزنده دهکردی، لطف‌الله و ملائی، الهه (۱۳۸۸)، بررسی نظام ارزشی در مدیریت اسلامی و دیگر مکاتب، **راهبرد یاس**، شماره ۱۷.

فولادی، عزتا... (۱۳۸۳)، **مشاوره همتایان: چشم‌اندازها، مفاهیم بهداشت روان و مهارت‌ها**، چاپ سوم، تهران: انتشارات طلوع دانش.

فیض کاشانی، محمدمحسن (۱٤۰٦ق)، **الوافی**، اصفهان: کتابخانه امیرالمؤمنین(ع).

قرایی سلطان‌آبادی، احمد و نظری توکلی، سعید (۱۳۹۳)، انصاف و تبیین کارکردهای آن در سازمان‌های اخلاق‌نهاد، **پژوهش‌های اخلاقی**، سال پنجم شماره ۲ (پیاپی ۱۸).

کاظمی، افسانه؛ غفاری هشجین، زاهد و کشاورز شکری، عباس (۱۳۹۵)، بررسی مؤلفه‌های جمعی فرهنگ ایثار و شهادت در خاطرات آزادگان دفاع مقدس به مثابه سرمایه اجتماعی، **دوفصلنامهٔ ـ علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی و قدرت نرم اسلامی**، دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین(ع).

کدیور، ملیحه و کوهنورد، مرجان (۱٤۰۳)، توانمندسازی اجتماعی کودکان: یک ضرورت، **فرهنگ و ارتقای سلامت**، ۸ (۱): ۷٤ ـ ۸۳.

کریمی، علی؛ احمدی، علی و صادقی، علی (۱٤۰٤)، تدوین الگوی توسعه قابلیت‌های اخلاقی منابع انسانی مدیران و کارکنان اداره کل ورزش و جوانان استان کرمانشاه، **اخلاق در علوم و فناوری**، ۲۰ (۱)شمارهٔ ۱٤: ۱۳۷ ـ ۱٤۲.

محدثی، جواد (۱٤۰۰)، **اخلاق معاشرت**، تهران، بوستان کتاب.

محسنی تبریزی، علی‌رضا؛ معیدفر، سعید و گلابی، فاطمه (۱۳۹۰)، بررسی اعتماد اجتماعی با نگاهی نسلی به جامعه، **جامعه‌شناسی کاربردی**، ۲۲ (۱ (پیاپی ٤۱)): ٤۱ ـ ۷۰.

محمدی، جمال و جلالی، زهرا (۱٤۰٤)، زیستن در شرایط زوال صداقت: دروغگویی به‌مثابه سیاست مسلط. **زیست سیاست و توسعه**، ۱(۲).

مستقیمی، مهدیه‌سادات (۱۳۸۳)، آرمان‌پذیری خانواده مکتب فاطمی(س)، **مطالعات راهبردی زنان**، شماره ۲٦: ۱۳۸ تا ۱۷۱.

معین، محمد (۱۳۸٦)، **فرهنگ فارسی**، جلد دوم، تهران: امیرکبیر. چاپ۳.

منصوری، آرمین (۱٤۰۳)، تبیین مدل مفهومی فرایند تحقق کنش انسانی مبتنی‌بر فلسفه صدرایی، **پژوهش‌های مابعدالطبیعی**، ۵ (۲): ۳۲۵ ـ ۳۵۳.

نبئی، مینا و فهیمی، رضا (۱۳۹۹)، همدلی؛ مهارتی آرام‌بخش در شاهنامه، **کاوش‌نامه زبان و ادبیات فارسی** (کاوش‌نامه)، ۲۱ (٤۷): ۲۵۵ ـ ۲۸۹.

نردبان‌ها و پرتگاه‌های زندگی(۱۳۹۱)، معاونت فرهنگی سازمان اوقاف و امور خیریه.

یدالهی، صابر؛ فاطمه، ابراهیمی؛ محمد، اسماعیل؛ زمانی، نرگس و صاحبی، علی (۲۰۱۹)، تعیین اثربخشی آموزش تئوری انتخاب بر مسئولیت‌پذیری و امیدواری دانشجویان دختر، **شناخت اجتماعی**، ۸ (پیاپی۱۵): ۱٦۵ ـ ۱۷٤.

References

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. **Organizational Behavior and Human Decision Processes**, 50(2), 179-211.

Andersson, L. M., & Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. **Academy of management review**, 24(3), 452-471.

Campbell R. (2009). **Psychiatric dictionary**. Oxford University Press. 9th ed. p. 790.

Hou Y, Sun M, Huang X, Nan J, Gao J, Zhu N and Jiang Y. (2025). Autonomy support in telehealth: an evolutionary concept analysis. Front. **Public Health** ,13:1544840.

Jahangiri J, Alizade Arand M, Mirfardi A, Tabiei M. Explaining the Environmental Values of Sustainable Development Influenced by the Culture of Ttrust Using the Structural Equation Modeling (SEM) Method (Case Study: Residents of Shiraz City**). Akhlaq-i zisti, i.e., Bioethics Journal**, 2025; 15: e2.

Kang, Y., Mesquiti, S., Baik, E. S. & Falk, E. B. (2025). Empathy and helping: the role of affect in response to others' suffering, ***Sci*** **Rep** 15, 3256.

Nikpoo,I,Allami,H. (2024). Exploring (Im)Politeness Strategies in Indirect Reports in Persian across Genders. **Education Research International**, 4642380, 11 pages.

Patterson, A. M. (2016). **A Construct Analysis of Civility in the Workplace**. Doctoral dissertation of Philosophy, University of Guelph, Ontario, Canada.

Peng, X. (2023). Advancing Workplace Civility: a systematic review and meta-analysis of definitions, measurements, and associated factors. **Front Psychol**.

Roach, S.C. (2024). The Crisis of Decency in World Politics. In: Williams, H., Boucher, D., Sutch, P., Reidy, D., Koutsoukis, A. (eds) **The Palgrave Handbook of International Political Theory**. International Political Theory. Palgrave Macmillan, Cham.

Rodgers, B.L. (2000) Concept Analysis: An Evolutionary View. In: Rogers, B.L. and Knafl, K.A., Eds., Concept Development in Nursing Foundations, Techniques, and Applications. **2nd Edition, Saunders, Philadelphia**, PA, 77-102.

Rodgers, B.L. and Knafl, K.A. (2000) Concept Development in Nursing. Foundation, Techniques and Applications. **2nd Edition, Saunders**, Philadelphia.

S. A. Agamagomedova & L. A. Gamidullaeva (2025). "Impact of the entrepreneurial ecosystem on regional economic growth." **Russian Journal of Industrial Economics,** MISIS, vol. 18(1).

Seligman.A. (1997). **the problem of trust**. Princeton, Nj: Princeton University press.

https://fa.wikifeqh.ir/%D8%AA%D8%B1%D8%A8%DB%8C%D8%AA%20%D8%A7%D8%AC%D8%AA%D9%85%D8%A7%D8%B9%DB%8C%20%DA%A9%D9%88%D8%AF%DA%A9.